

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

Чүве ады, демдек ады, кылыг сөзүн ылгап билип, айтырыгга чиге, тодаргай, делгеренгей харыылаар.

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

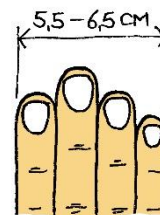
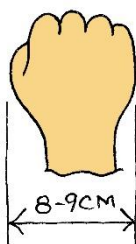
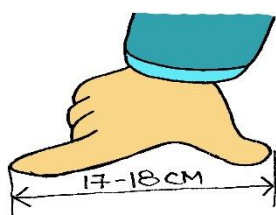
деп демдегле.

1. Сөстөрнөн чүве адын тыпкаш, ылгап бижигер.

Сөстөр	Чүве аттары
Шана, диин, удуур, ине, өреге, адаш, алды, шүлүк, бжиир, чуур, өшкү, киштээр, оол, сылдыс, бөмбүк, кедер, сезен, он чеди, ырлаар, балыктаар.	

2. Хемчеглер аттарын чуруунга чиге таарты бижигер. Кириер сөстөр: бир адыш, дөрт илиг, сөөм.

а. ....

б. ....

в. ....

3. Домактарны номчууш, таарыыр демдек адын кирип, четкилдеп бижигер.

Күс болган. Кичээл эгелээн. Оолдар (1) ..... сургуулунга кээрин улуг күзээн. Башкылар (2) ..... өөреникчилерин дозуп алган. Ангиде (3) ..... номнар ширээ кырында, (4) ..... чечектер соңгу баарында, (5) ..... үжүктөр ханыда илиглиг турган. Дүшкү чапсарда оолдар (6) ..... чемнен тодур чигген. Өөреникчи бүрүзү чайын канчап дыштанганын хоочулаан. Көк-оол (7) ..... аът мунганын айткан.

Ажыглаар сөстөр:

чаагай,
бжимел, чаа,
амданныг, чараш,
чүгүрүк, өңнүг

УТПАГАР! Чүве ады кым? кымнар? чүү? чүлөр? деп айтырыгларга, демдек ады кандыг? чүлүг? деп айтырыгга, кылыг сөзү канчанган? канчап тур? канчаар? деп айтырыгларга харыылаар.

Доостуун: ..... чыл .... ай .... хүн .... шаа

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай ..... хүн ..... шаа

Чүве ады, демдек ады, кылыг сөзүн ылгап билип, айтырыгга чиге, тодаргай, делгеренгей харыылаар.

1. Сөстөрнөн чүве адын тыпкаш, ылгап бижигер.

Сөстөр	Чүве аттары
Ыяштар, номчуур, сүңкүкке, өөреникчилер, ыраажылар, Харааты, үскенниг, шуурганныг, домактың, дожулаа, көргөн, хааннар, чогаадыр, Чечен-оол, домакташкан, беш, угбам, тозанныг, таңмалаар.	

2. Домактарны номчууш, адаанан шыйган айтырыгларга харыылаттынар сөстү чиге тып бижигер.

1. “Дылының үстүңгө чүү? кагбаан” дээрге, “чем чивээн” дээн уткалыг сөс болур.

а. чүвеге   б. чүве   в. чүвелер

2. “Узун чулу?” дээрге, “дыыжы” дээн уткалыг сөс болур.

А. холдуг   б. буттуг   в. кулактыг

3. Тоолдуң кезээн номчууш, айтырыгга харыылагар.

Эрте бурунгу шагда чечен мерген угаанныг бир хаан амыдырап чоруун. Хаанның чажы улгадып, ажы төл чогуңга улуг муңгараар турган.

Бир-ле хүн хаан “Күрен улустуң эң-не шынчы оолду азырап алайым” деп бодап, бүгү оолга чечектиң үрезин тарадып бергеш, “Бо үрезиннен эң-не коюу чечек өскүргөн оолду азы уругну азырап алыр мен” дээн иргин.

Оол бүрүзү үрезинни олурткаш, хүнде-ле суггарар болган. Сон Ир дээр оол канчап кичээнесе-даа он хонукта, чартык ай, бүдүн ай болса-даа, ваарлыг чечээ үнбээн.

... Хаан өөнүң эжииниң аксында куруг ваар сава тудуп, ылгап олурган Сон Ирни көргеш, “Сен чүге куруг ваарлыг тур сен?” деп сураан. Сон Ир карааның чажын аштап, чечектиң үрезинин канчап тарып, канчап арчылап турганын аайткаш, база “Бир кижиниң тарып каан яблогунан бирни чөпшээрел чок оорлап алганымга шииткел берип тур иргин” деп аайткан. Хаан ону дыңнап Сон Ирни куспактааш:

- “Бо-ла мээң шынчы оглум иргин” - дээн.

(Солонгос чоннуң тоолу)

а. Оолдуң өскүргөн чечээ чүге үнбээн?

Чүге дээрге, хаан оолдарга .....

б. Хаан оолду чүге “шынчы оглум” дээн?

Чүге дээрге, оол хаанга .....

в. Сен ол оолдуң орнунга турган болсаң, канчаар турган сен?

Мен болсам, ...

Доостуун: ..... чыл ..... ай ..... хүн ..... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

1. Домактың бижик демдектерин билир: улуг сек . айтырыг демдээ ? кыйгырыг демдээ !
2. Оларны домакка ажыглап билир.

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

деп демдегле.

1. Чиге холбагар.

- а. Тыва дылда каш үжүк бар?
- б. Кылыг сөзү падежтерге өскерилбес.
- в. Падеж кожумактарын чүве адынга немеп бижиир.
- г. Холугарны чуп, маскынан кеткер!
- д. Демдек ады кандыг деп айтырыгга харыылаар ба?

Айтырыг домаа
Медээ домаа
Кыйгырыг домаа

2. Медээ, айтырыг, кыйгырыг домаан чиге демдеглегер. Медээ домаан М, айтырыг домаан А, кыйгырыг домаан К үжүктен демдеглегер.

1. Халдавырлыг аарыгнан боттарыгарны хамгаалагар!	К
2. Чашкаар үнерде, чаавыла маск кеткер.	
3. Чашкаар үнүп келгеш, холду 2-3 дагын савыңнап чуур.	
4. Халдавырлыг аарыг үезиниң дүрүмнерин сагып тур силер бе?	
5. Чугул ажил чок болса, чашкаар үнбегер!	
6. Теле кичээлдди көрүп, онаалгагарны кылып тур силер бе?	

УТПАГАР! Медээ домааның соонга улуг сек (.), айтырыг домааның соонга айтырыг демдээ (?), кыйгырыг демдээниң соонга кыйгырыг демдээн (!) каар.

3. Сөстөрни чиге тургузуп, бижик демдээниң аайынан домак чогааткар.

- А. .... . *Ном болза өртемчейни көөр соңку.*
(болса, көөр, Ном, соңку, өртемчейни)
- Б. .... ?
(угаанныг, номчувааза, болур ба, эртемниг, Ном)
- В. ....
(орбас, сыкпас, хирлетпес, Номну)

Доостуун: ..... чыл .... ай .... хүн .... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

1. Домактың бижик демдектерин билир: улуг сек . айтырыг демдээ ? кыйгырыг демдээ !
2. Оларны домакка ажыглап билир.

1. Айтырыг домаан медээ домаа кылдыр чазап бижигер.

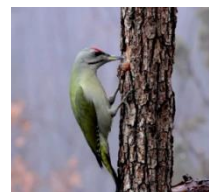
1. Торга ыяштың хоралыг куртун узуткап турар ба?
а. *Торга ыяштың хоралыг куртун узуткап турар.*

2. Ону арганың эмчизи дээр бе?
б. ....

2. Медээ домаан айтырыг домаа кылдыр чазап бижигер.

1. Эң бичии торга 7 гр аар, 8 см узун болур.
а. .... ?

2. Делегейде 30 төрелдин, 200 янзы торга бар.
б. .... ?

3. Сөстөрни ажыглап, кыйгырыг домаан чогаадып бижигер.

1. кушту, хамгаалагар, эвээжеп турар, ажык дузалыг, Делегейде, торга.
а. .... !

2. бойдушту, Аң кушту, хайрлап, хамгаалагар.
б. .... !

4. Чуруктарны ажыглап, медээ, айтырыг, кыйгырыг домаан чогаадып бижигер.

1. Медээ домаа: а. Байнак тоолдуг ном номчуур дуралыг.
Медээ домаа: б. ....

- Айтырыг домаа: а. Байнак чүү кылыр дуралыг?
Айтырыг домаа: б. .... ?

- Кыйгырыг домаа: а. Хүннүң шөлээнниг шаагарда ном номчуп тургар!
Кыйгырыг домаа: б. .... !

2. Медээ домаа: .....
Айтырыг домаа: ..... ?
Кыйгырыг домаа: ..... !

Доостуун: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

- Частырыгылыг бижиин сөстү танып билир: “башым” эмес “бажым” деп бижиир бис.
- Кижилер, черлер, даглар, хемнер аттары дээн хуу чүве аттарын улуг үжүктен эгелеп бижиир.

Кылып шыдаан болсаң

└

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1. Тывызыкты тыпкаш, көвей сек орнунга чиге бижиин сөстү тып, бижигер.

а. Тып-тып,
Дылым ..... сөөлдүг.

(бажы, башы, баш)

б. Хүрең ..... чыраалады,
Көвей кижиге күрээледиге.

(аьты, аьтым, аьдым)

в. Тайга ..... куду өзер.

(ыяшы, ыяжы, ыяж)

г. Кижинин дүгү чаштында,
Мээң ..... иштинде.

(дүгү, дүкүм, дүгүм)

2. Одуруг бүрүзүнен частырыгылыг бижиин бир сөстү тыпкаш, адаан шыйгар.

- ыды, дажы, пажым, диштерим, дишим
- тудар, казар, төгер, тигер, тевер
- казың, хегин, катың, адың, аьдың
- хаагым, сөсүм, сөөгүм, көгүм, чазым

3. Сөстөрни чиге холбап, сөс каттыжышыккыны чогааткар.

бызаа	→	төгер
чер		тигер
суг	→	тудар
паш		казар

4. Сөс каттыжышыккынын ажыглап, домак чогаадып бижигер.

Чижек домак: 1. *Чайгы дыштанылгамда бызаа тудар ажил кылдым.*

- .....
- .....

УТПАГАР! Дүлей үннен доостуун сөске ажык үннен эгелээн кожумак немээрге, дүлей үн ыткыр үн куду шилчиир: **куш + ум – кужум, диш + иң – дижиң, тут + ар – тудар.**

5. Сөстөрни таарыыр бөлүктөргө бижигер.

Кижилер аттары: .....

Черлер аттары: .....

Даглар аттары: .....

Хемнер аттары: .....

Узун-Хөйтең, чадыраа, Ак-Хем,
Боргасын, хөйлең, Чирвеш, Хара-
Даг, Хомду, ожук, Коңгар-оол,
кыдырааш, бодалга, Беш Богда,
будуктар

Доостуун: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

- Частырыгыг бижиин сөстү танып билир: “башым” эмес “бажым” деп бижиир бис.
- Кижилер, черлер, даглар, хемнер аттары дээн хуу чүве аттарын улуг үжүктөн эгелеп бижиир.

1. Көвей сек орнунга утказы таарыыр сөстү тыпкаш, таарыыр ажык үннен эгелээн кожумакты немеп бижигер.

- а. Байның ..... улуг,
б. Бактың ..... улуг.

(баш, паш)

- а. Кижичеринге ..... сыкпа,
б. Бодуң черинге ..... каг.

(сөөк, ат)

- а. Кижичеринге ..... дердиичел,
б. Кижичеринге ..... хиргиичел.

(аът, хеп)

- а. Адаң барда – кижичеринге,
б. .... барда – чер көр.

(ат, аът)

2. Одуруг бүрүзүнен частырыг чок бижиин бир сөстү тыпкаш, адаан шыйгар.

- хоку, оту, оъду, эти, эъти
- каътым, чъугүм, бачытым, дошум, дашым
- кезер, түшер, дашаар, тосар, кошар
- окум, сыгытым, дүкүм, челээшим, тыныжым

3. Сөстөргө ажык үннен эгелээн кожумакты немеп, бижигер.

А. күс + ээр – күзээр	Б. тып + ар – тывар
час + аар –	кеш + ер – .....
кыш + ы –	душ + ар – .....
адаш + ым –	тос + ар – .....
кушкаш + ы –	дүш + е – .....

4. Сөстөргө домак чогаадып бижигер.

Чижек домак: 1. Бистиң аал чылдың Ак-Хорумга күзээр.

- ..... ?
- ..... ?
- ..... ?

5. Бөлүк бүрүзүнге утказы таарыыр үш үш сөстен тып бижигер.

Кижилер аттары: ....., ..., ...
 Аймактар аттары: ....., ..., ...
 Кодулар аттары: ....., ..., ...
 Хелдер аттары: ....., ..., ...

Доостуун: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

1. Чуруктуң утказын билип, делгереңгей домак чогаадып бижир.
2. Чуруктуң утказын делгереңгей тайылбырлап аайтыр.

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

деп демдегле.

1. Чурукту экир көргер. Чуруктуң утказын айтырыглар дуказынан айткар.

А. Чурукта чүнү, кымны көрүп тур сен?

Оол чемненип олур.

В. Оол кажан, кайда, кандыг чем чип олур?

.....

(Оол өөнде, даңмылангы чем, чип)

В. Ол каш шагда даңмылангы чемин чип олур?

.....

(даңмылангы чем, 7 шаг, чип)

Г. Оол өөренип турар ба?

.....

(Оол өөреникчи, ынчангаш, даңмылан эрте турар)

2. Домакты айтырыглар дуказынан делгередиң чогаадып бижигер.

А. Маадыр чемин чиин.

В. Маадыр ...кандыг?... чемин чиин? Маадыр даңмылангы чемин чиин.

В. Маадыр даңмылангы чемин ...кажан?... чиин? (эрте)

Г. Маадыр даңмылангы чемин эрте ...каяа?... чиин? (өөнге)

Д. Маадыр даңмылангы чемин өөнге эрте, ...канчал?... чиин? (далашпайн)

3. Чуруктуң утказынга таарыыр домакты соңугар.

А. Өөреникчи кижин эрте туруп онаалгазын кылыр ужурлуг.

В. Өөреникчи орайтап турса-даа, даңмылангы чемин далаштан чиир ужурлуг.

В. Өөреникчи даңмылан эрте тургаш, чем шайын ишкеш, кичээлинге чоруур ужурлуг.

4. Үстүнде чурукка делгереңгей домак чогаадып айткар. Адаанда сөс, сөс каттыжыышкынын ажыглагар.

ногаалыг чем, шынарлыг чем, чүге дээрге, ажыктыг, кадык, угаанныг, эрте удуур, холун чуур, шаг тудар, өскелерни хүндүлээр, кичээлден оройтавас...

УТПАГАР! Чурукка домак чогаадырда, утказы тодаргай, чиге сөстөрни соңугуп, делгереңгей чогаадып бижип өөреникчи. Сөзүгерниң байлаан сайзыраткар.

Доостуун: ..... чыл .... ай .... хүн .... шаа

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

1. Чуруктуң утказын билип, делгереңгей домак чогаадып бжиир.
2. Чуруктуң утказын делгереңгей тайылбырлап аайтыр.

1. Чурукту экир көргер. Чуруктуң утказын айтырыглар дуказынан аайткар.

- А. Чурукта чүнү көрүп тур сен?
Дүнеки дээдисте сылдыс, ай көстүп тур.
- Б. Чурукту көргөш, чүү боданып тур?
.....
(Амыр тайван, байдал, боданып)
- В. Дээдистиң мындыг түрүн кажан көрүп турган сен?
.....
(Чайгы, аяс дүне, көрүп)
- Г. Сен сылдыс, айны көөр дуралыг сен бе?
.....

(түмен сылдыс, айдың айны көөр, дуралыг)

2. Домакты айтырыглар дуказынан делгередип чогаадып бжигер.

- А. Ай үнген.
- Б. Ай ...*кажан?*... үнген? Ай сылдыс четкиин соонда үнген.
- В. Ай сылдыс четчиин соонда, ...*канчал?*... үнген? (тода)
- Г. Ай сылдыс четчиин соонда, тода ...*кайы чүккө?*... үнген? (барыын соңгу)
- Д. ...*кандыг?*...ай сылдыс четчиин соонда, тода, барыын соңгу чүккө үнген? (чырык)

3. Чуруктуң утказынга таарыыр домакты соңугар.

- А. Дүнеки дээдисте көвей сылдыс тур.
- Б. Айдың дүнеки дээдисте түмен сылдыс, чырык ай үнүп келди.
- В. Дүне дээдисте сылдыс тода көстүп тур.

4. Үстүнде чурукка делгереңгей домак чогаадып аайткар. Адаанда сөс, сөс каттыжыышкынын ажыглагар.

Айдың ай, айдың дүне, булут чок, аяс дээдис, чартык ай, көвей сылдыс, соңгу чүк, мурнуу чүк, барыын чүк, тода көстүүр...

5. Сөс, сөс каттыжыышкынарнын ажыглап, делгереңгей домак чогаадып бжигер.

Чижек домак: Адажым бөгүн дүне аяс дээдисте көстүп келген түмен сылдыс, айдың айны чуруду.

- А. ....
- Б. ....

Доостуун: ..... чыл .... ай .... хүн .... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

1. Чурукту номчуп билир
2. Чурукка ат бээр, утказынга таарыыр харылзаалыг чугаа, кыска сөзүглел чогаадыр.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1. Чурукту кичээнгейлиг көргөш, утказынга таарыыр ат бергер. Адаанда аттан соңугар.

1. “Даш чажылары – ажыктыг оюн”
2. “Чаршып ойнаакай”
3. “Адаштар”

2. Атты чүге соңгуунугарны тайылбырлагар.

Сарыг-оол “Даш чажылары – ажыктыг оюн” деп атты соңгуун. Чүге бо атты соңгуунун мынчап тайылбырлаан.

Сарыг-оол: Бо үш аттың эң таарыыры “Даш чажылары – ажыктыг оюн” деп бодап тур мен. Чүге дээрге, өске аттар чуруктуң утказынга таарбайн тур база арай тодаргай эмес тур. Даш чажылары ажыктыг база сонирхалдыг.

3. Чуруктуң утказынга таарыыр домактан чогаадып бижигер.

Чижек домак: А. ....

(Бис, шөлээнниг шаг, даш чажырып, ойнаар, дуралыг)

Бис шөлээнниг шаавыста даш чажырып ойнаар дуралыг бис.

Б. ....

(Даш чажылары, ойнаар, хөглүг, болгаш сонуургалдыг)

4. Сөстөрни ажыглап, даш чажырып ойнаар дугайында харылзаалыг чугаа чогаадып, адажыңнан домакташ.

Чижек: Мен: - Оолдар чүге даш чажырып ойнаар дуралыг?

Адажым: - Чүге дизе, бистиң чуртта янзы-бүрү өңнүг даштар элбек турар.

1. Мен: - Даш чажырып ойнаары чүге ажыктыг?

Адажым: - .....

2. Мен: - ..... ?

Адажым: - Мен ак ыяш, күвээ деп оюннарны билир мен.

- бодаар,
санаар
- өске кандыг,
тыва оюннар,
билир?

УТПАГАР! Чурукту номчуп, утказын аайтып шыдаар болгар. Бодугарның сөзүгернен делгереңгей тайылбырлап өөрөнгөр.

Доостуун: ..... чыл .... ай .... хүн .... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

1. Чурукту номчуп билир
2. Чурукка ат бээр, утказынга таарыыр харылзаалыг чугаа, кыска сөзүглел чогаадыр.

1. Чурукту кичээнгейлиг көргөш, утказынга таарыыр ат бергер. Адаанда аттан соңугар.

1. “Мээң адажым өөреникчи”
2. “Бистиң шөлээнниг шаавыс”
3. “Мен кичээлимге дуралыг мен”

2. Атты чүгө соңуунугарны тайылбырлагар.

Чечен-кыс “Бистиң шөлээнниг шаавыс” деп атты соңгуун.
Чүгө бо атты соңгуунун мынчап тайылбырлаан.

Чечен-кыс: Мен “Бистиң шөлээнниг шаавыс” деп атты соңгудум. Чүгө дээрге, бистиң ангиңиң оолдары шөлээнниг шаавыста чалаң чадыраа ойнап турар бис. Чадыраа ойнаар болза кижиге угаанныг болур.

3. Сөс каттыжыышкыннарны ажыглап, чуруктуң утказынга таарты домак чогаадып бижиир, аайтыр.

Ажыглаар сөс каттыжыышкыннары:

Чижек: чадыраа ойнаар, кижиниң угааны, угаап бодаар.
Чадыраа ойнаары кижиниң угаанын болгаш угаап бодаарын хөгжүдөр.

- A. .... (чадыраа ойнаар, чүгүрүк угаанныг)
- B. .... (чадыраа ойнаар, угаанны чыыр)
- B. .... (чадыраа ойнаар, айтырыгны шиидиир)
- Г. .... (чадыраа ойнаар, сеткип бодаар, шыдавыр экижиир)

4. Чурукту ажыглап, кыска чогаадыг чогаадып бижигер. Адаанда сөстөрнү ажыглагар. Чогаадыгарны номчугар.

Чогаадыг бижиир дараалалы база утказы

1. Чогаадыгга ат бээр.
2. Шөлээнниг үезинде чадыраа ойнаар дугайында (кымнан кады ойнаар, каяа ойнаар)
3. Чадырааны чүгө ойнап турарын тайылбырлап бижиир (чадырааның ажык-дузасы).

Доостуун: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

1. Сөзүглелдин утказын билип номчуур.
2. Сөзүглелдин кол утказын тывар.

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

деп демдегле.

1. Сөзүглелди билип номчугар. 2-3 дагын номчугар.

Бора-оолдун төрөөн хүнүнде ада-иези мунар дугуу белеглээн. Ол дугуузун мунуп чоруурда, көөркеттинген чүве кептиг өрү кайгаттынып чоруур турган. Чамдыкта чолаазын-даа тутпайн чоруур турган. Ада-иези аңгаа оваарымчалыг чоруурун чагыыр болса-даа, ол дыңнанас турган.

Бир хүн ол мурнунда турган улуг дашты көрвейн үзүпкен. Айыыл болган! Дугуу доктааш дээн болса-даа, чоруп-ла турган... Бора-оол дугуузунан кады долу суглуг үтке дүжүп калган.

2. Айтырыгга харыылагар. Чөп харыыны соңугар.

1. Кайызы Бора-оолдун белээ?

- а. бир дугаары б. ийи дугаары в. үш дугаары г. дөрт дугаары

2. Бора-оол дугуузун канчап чолаадаар турган?

- а. Ол оруун эки көрүп чоруур турган.
 б. Ол чолаазын эки тудуп чоруур турган.
 в. Ол оваарымча чок чоруур турган.
 г. Ол ада-иезинин айтканынан чоруур турган.

3. Сөзүглелди дагын номчууш, домактарны утказының айынан чиге дараалалга кирип бижигер.

- а. Ол дугуузунан кады долу суглуг үтке дүжүп калган.
 б. Бора-оолдун төрөөн хүнүнде ада-иези мунар дугуу белеглээн.
 в. Бир хүн ол мурнунда турган улуг дашты көрвейн үзүпкен.

1. ....

2. ....

3. ....

Доостуун: ..... чыл .... ай .... хүн .... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

1. Сөзүглелдин утказын билип номчуур.
2. Сөзүглелдин кол утказын тывар. 3. Сөс каттыжыышкынны моол дыл куду орчууладыыр.

1. Үстүнде сөзүглелди 2-3 дагын билип номчугар.

2. Айтырыгга харыылагар. Чөп харыыны соңугар.

- Бора-оолдун дугуузу чүге доктаап калган?
  - Бора-оол дугуузунан дүжүксээ келген.
  - Ол чолаазынан холун авыткан.
  - Дугуузунан даш үскөн.
  - Дугуузунан үт куду дүжүп калган.
- Бора-оол бо чорук соонда канчанган?
  - Ол дугуулуг болганынга өөрүп турган.
  - Өөрүшкүлүг турган.
  - Дагын ындыг чүүл кылырын күзээн.
  - Өл бооп, илчиреп муңгараан.
- Бора-оолду кандыг оол деп бодаар силер?
  - Ада-иезинин сөзүнге кирер.
  - Ол бодун бүгү чүвени билир мен деп бодаар.
  - Ол улуг угаанныг оол.
  - Ол эрлиг оол.

3. Сөзүглелдин кол утказын илереткен домакты соңугуш, мурнунда үжүүн төгериктегер.

А. Ол аваарга кирген.

Б. Бора-оолдун төрээн хүнүнүн белээ мунар дугуу турган.

В. Ол дугуузун мунарда, оваарымча чок тудуп чоруур турган.

Г. Дугуузу доктааш дээн болса-даа, чоруп-ла турган.

4. Сөзүглелдин кол утказын илереткен сөс каттыжыышкыннарның моол дылда орчуулгаларынга чиге холбагар.

1. көөркеттинип чоруур	а. эцэг эхээ сонсдоггүй	
2. оваарымча чок чоруур	б. чулууг харалгүй мөргөчхөв	
3. ада-иезин дыңнаvas	в. дээгүүр харан явдаг	☐
4. дашты көрвейн үзүпкен	г. болгоомжгүй явдаг	☐

Доостуун: ..... чыл .... ай .... хүн .... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

1. Сөзүглелдин утказын билип номчуур.
2. Чүве адын падежке өскертип билир. *Чижек: тук, туктуң, тукка, тукту, тукта, туктан...*
3. Сөс иштинге катаптаан ажык эмес үжүктөрни шын бижиир: *хөрекке, дүннү, хүннен*

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1. Кичээнгейигерни каап, сөзүглелди 2-3 дагын билип номчугар.

Айдыңның авазы кежээки чемин кылып турган. Ол садыгнан чемге херектиг чүүлдер немей алыр дээн. Авазы Айдыңны “садыг барып келгеш, онаалгаңны кыл” дээш, теңге берип тур. Садыгнан бир килограмм кулур, бир килограмм ак быдаа ал дээн.

Айдыңны садыг куду баар орукта ойнап турган адаштары таарышкан. Олар Айдыңны ойнаар сен бе дээрге, Ол чөпшээреп, оларнан кады ойнап эгелээн. Оолдар улуг-ла өөрүшкүлүг ойнап турган. Айдың хенертен авазының чагыын сактып келгеш, садыг куду чүгүрүп баарда, садыг хаап каан болган. Ынчангаш оларның өө ол хүн чем чок хонуп тур.

2. Айтырыгга харыылагар. Чөп харыыны соңгууш, мурнунда үжүүн төгериктегер.

1. Айдыңның ээжизи садыгнан чүү алыр дээн?
  - А. Талхы, элесин чигир
  - Б. Ногаа
  - В. Эът, ак быдаа
  - Г. Кулур, ак быдаа
2. Айдың садыг баар мурнунда чүнү кылып турган?
  - А. Бут бөмбүү ойнап турган
  - Б. Онаалгазын кылып турган
  - В. Адажынан домактажып турган
  - Г. Авазынга дузалажып турган
3. Авазы Айдыңга чүү деп аайткан ирги?
  - А. Айдың, мээң оглум кончуг эрлиг оол сен.
  - Б. Сен чүүден найдвар чок оол сен!
  - В. Оглум чемиң чи.
  - Г. Мээң оглум эки ойнап шыдадың ба?

3. Айдың авазының чагыын күүседип шыдаваан чылдагаанын илередип турар домакты сөзүглелден тып бижигер.

.....
 .....

4. Домакты айтырыг домаа кылдыр өскертип бижигер.

Ынчангаш оларның өө ол хүн чем чок хонуп тур.

..... ?

Доостуун: ..... чыл ..... ай .... ..хүн ..... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

1. Сөзүглелдин утказын билип номчуур.
2. Номчуун чүүлүнге хамаарыштыр шын, шын эмес харыыны соңгуунун тайылбырлаар.

1. Кичээнгейни каап, сөзүглелди 2-3 дагын билип номчугар.

Чечен-кыс дүүн ноолуурнан кылган хөйлең садып алган. Хөйлеңде “Бо барааны садып алганыгарга улуг өөрдүвүс. Хөйлеңни дараазында аайткан саавырнан хереглээр силер:

1. Билээн сугга савың болгаш бооку хереглеп, холдан чуур.
2. Аай дедир ууштап чуп болбас.
3. Чайып чуур, мушкуп болбас.
4. Изиг хүн караанан ажыт, көлеңги калбак черге каап кургадыыр.
5. Эрги даавыыны кырынга каап индүүдеп болур” деп, бижип каан турган.

2. Айтырыгга харыылагар. Чөп харыыны соңгууш, мурнунда үжүүн төгериктегер.

1. Чечен-кыстың хөйлеңин чүүнен кылган?

А. Хөвөң даавыы	Б. Даавыы	☐
В. Ноолуур	Г. Кылган материал	☐
2. Чечен-кыс хөйлеңин чуур үеде чүнү кылып болбас?

А. Индүүдээр	Б. Чуур	
В. Кургадыыр	Г. Мушкуп	
3. Чечен-кыс хөйлеңин кандыг сугга чуур?

А. Билээн сугга	Б. Ип-изиг сугга	
В. Соок сугга	Г. Кандыг-даа сугга	
4. Чечен-кыс хөйлеңин канчап кургадыыр ёзуннуг?

А. Индүүдеп кургадыыр	Б. Изиг хүн караанга	☐
В. Көлеңги черге	Г. Кандыг-даа черге	☐

3. Сөзүглелдин кол утказын илередип турар домакты тып, демдеглегер.

А. Чечен-кыстың ноолуурун хөйлең садып алган дугайында.	☐
Б. Ноолуурун хөйлеңни канчап чуур дугайында.	☐
В. Ноолуурун хөйлеңни аайткан саавырнан хереглээриниң дугайында.	☐
Г. Хөйлеңни чүүнен кылган дугайында.	☐

4. Ноолуурун хөйлеңни хереглээр дугайында саавырларның шын, шын эмезин демдеглээш, айткар.

Домактар	Шын	Шын эмес
1. Ноолуурун хөйлеңни изиг сугга, савың ажыглап, холдан чуур.		✓
2. Эрги даавыыны кырынга кагбайн индүүдээр.		
3. Ноолуурун хөйлеңни көлеңги, калбак черге каап кургадыыр.		
4. Ноолуурун хөйлеңни чайып чуур, мушкувас.		
5. Ноолуурун хөйлеңни ууштап чугбас.		

Доостуун: ..... чыл ..... ай .... хүн ..... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

1. Домакты, сөзүглелди улаштыр чогаадып бижиир.
2. Сөзүглелдин утказынга таарган ат бээр.
3. Утказы билдинбес сөстүң утказын тывар, тайылбырлаар.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1. Сөзүглелди билип номчугар.

Эрте бурун шагда бир кырган өвген манжин тарып тур. Ынчангыжа ол манжины сүрлүг улуг боп өскөн иргин. Бир хүн өвген манжинин чыып алыр дээш, ногаа шөлүнге келгеш, манжинин тырткаш-тырткаш шыдаваан. Тыртып-ла турган, тыртып-ла турган ушта тыртып шыдаваан. Унуун хоочунун кыгырып тур.

- Хоочун, хоочун бээр келден, чүүден улуг манжин болур? дээрге, хоочуну кээп, өвгенинен, харын өвгени манжиннан тырткан. База-ла ушта тыртып шыдаваан. Хоочун уруун кыгырган.

- Уруум, уруум бээр келден, чүүден улуг манжин болур? дээрге, уруу кээп, хоочуннан, хоочун өвгөннен, харын өвген манжиннан тырткан. База-ла ушта тыртып шыдаваан. Уруг ыдын кыгырган.

2. Сөзүглелге таарыыр аттан соңугар.

1. “Найыралдыг өг-бүле”

2. “Манжин”

3. “Мээң эжем, энем”

3. Сөзүглелди улаштыр чогаадып бижигер.

Уруг ыдын кыгырган.

4. “манжин” деп сөстүң тайылбырын чиге тыпкар.

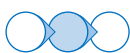
А. ажыг амданныг, шөйвек хевирлиг, чимистиң төрели.

Б. чигирлиг амданныг, дазылдыг, доңгулак хевирлиг ногааның төрели.

5. Кожумактарны сөске чиге холбап бижигер.

А. манжин + ның – ..... б. ыт + ты – .....

Доостуун: ..... чыл ..... ай .... ..хүн ..... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

1. Домакты, сөзүглелди улаштыр чогаадып бижир.
2. Сөзүглелдин утказынга таарган ат бээр.
3. Утказы билдинбес сөстүң утказын тывар, тайылбырлаар.

1. Үстүнде сөзүглелди билип номчугар.

2. Сөзүглелдин утказынга таарган аттан бергер. Атты чүге соңгуунугарны тайылбырлагар.

3. Сөзүглелдин түңнел кезээн чогаадып бижигер.

Ыт күскени кыгырган.

4. Сөзүглелди дагын номчууш, домакта көвей сек орнунга утказы таарыыр сөстү тып, четкилдеп бижигер.

Ажыглаар сөстөр: *шыдаваан, тырткаш-тырткаш, уруун, улуг*

- А. Мажин сүрлүг ..... боп өскөн.
- Б. Өвген ногаа шөлүңгө келгеш, манжинны ..... шыдаваан.
- В. Хоочун ..... кыгырган.
- Г. База-ла ушта тыртып .....

5. Кожумактарны сөске чиге холбап бижигер.

А. манжин + ны –	б. ыт + та – .....
В. өвген + ниң –	г. хоочун + нуң – .....

6. Сөзүглелдин кол утказын илереткен сөс каттыжыышкыннарның моол дылда орчуулгаларыңа чиге холбагар.

1. ынчангыжа	а. ямар том манжин бэ?
2. уштуп шыдаваан	б. охиноо дууджээ
3. уруун кыгырган	в. сугалж чадсангүй
4. чүүден улуг манжин болур?	г. гэтэл

Доостуун: ..... чыл ..... ай .... ..хүн ..... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай ..... хүн ..... шаа

1. Сөзүглелдин башкы, кол, түңнел кезээн тодарадыр.
2. Сөзүглелдин кол утказын тывар, тайылбырлаар.

1. Сөзүглелди билип номчугар.

Шыргай арга иштинге сүрлүг улуг ыяш өзүп каан турган. Ол ыяштың бажынга бир бичии кушкаш уязын чазап алган үш давыыраанан кады амыдырап туруп тур. Бирле хүн заан келгеш, амдыы ыяшка ооргазынан өйгенип тур. Ынчангыжа ол улуг ыяш шимчеп эгелээн. Корткан даавыырактар иезинге чыпшыныпкан. Оон давыырактарның иези уязынан бажын үндүрүп алгаш, “Ээй, улуг амытан. Долгандыр көвей ыяштар турарда, чаавыла бо ыяшты чүге шимчедип тур силер? Давыырактарым коргуп, уявыс бустуур иргин” деп тур. Заан чүү-даа ыттаваан. Бичии карактарынан кушкаш куду көргеш, салгынга улуг кулактарын далбагнаткаш, ыңгай чоруй барган.

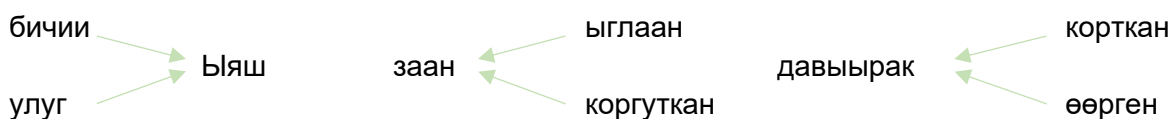
Эртенгизинде заан дагын келгеш, ооргазынан демги ыяшка дагын-на өйгенип тур. Ыяш база-ла шимчеп эгелээн. Корткан давыырактар иезинге чыпшына каапкан. Харын бо удаада давыырактарның иезинин улуг ажынган. “Мен сеңгээ бо ыяшты шимчетпе деп дужаап тур мен. Азы сени мен билейим” деп, заанга аайтып тур. “Сен мен кептиг улуг амытан удур чүнү кылып шыдаар ийик сен” деп, заан каткырган. “Мен күзээр болсам, бо ыяшты бирле идеримде сээң даавыырактарың болгаш уяң ыраактың ыраанга чаштап барып дүжер” деп, заан коргуткан. Кушкаш чүү-даа ыттаваан. Дараазында хүн заан дагын келгеш, ыяшка база-ла өйгөнгөн. Кушкаш уязынан карак шимеш аразында үнүп келгеш, заанның улуг кулааның ишти куду киргеш, кижикилеп эгелеен. Заан кулаан будунан дырбап, бажын силгиш-даа ону койдуруп шыдаваап тур. Адак соонда кушкашты аргадап чалынып, дагын ыяшты шимчетпес мен деп аазаан. Кушкаш-даа заанның кулаанан үнүп, давыырактарының кыдыынга кээп тур.

Олап соңгаар заан дагын кажанда-даа бичии кушкаштарның уязын чазаан ыяшка ооргазынан өйгенип, шимчетпес болган дээр.

2. Айтырыгга харыылап, шын, шын эмезин демдеглегер. Харыыгарны тайылбырлагар.

Домактар	Шын	Шын эмес
1. Кушкаш давыыраанан база зааннан кады амыдыраар турган.		✓
2. Заан оларның ыяжын шимчедип, коргуткан.		
3. Кушкаш “Давыырактарым коргуп тур, ыяшты шимчетпе” дээн.		
4. Кушкаш заанны ыраадыр арга тыппаан.		

3. Чиге сөстү соңгуп, шыйыгны тодарадып чуругар. Сөзүглелдин утказынга таарыыр сөс каттыжышкын чогааткар.

4. Айтырыгга харыылап, сөзүглелдин кол утказын илередип турар домакты соңугар.

1. Кушкаш эң баштай чүнү кылган?

Давыырактарыңа кичээндирген.

Заанны коргуткан.

Заанга “өске ыяшка өйгөн” дээн.

Демисешкеш, ялыын.

2. Давыырактар чүгө корткан?

Иези олар куду халдаан.

Заан оларга ажынган.

Уязын чазаан ыяш күштүг шимчээн.

Иези зааннан демисешкеш ялыын.

5. Сөзүглелдин башкы, кол, түңнел кезээн илередип турар домактарны чиге дараалалга турар аайынан дугаарлагар.

а. Кушкаш заанның кулаанан үнүп, давыырактарыңа келген.

1

б. Улуг ыяштың бажынга уязын чазап алган турган.

в. Корткан давыырактар иезинге чыпшына барган.

г. Унуун соңгаар заан куштарның ыяжын дагын чимчетпээн.

Доостуун: ..... чыл ..... ай .....хүн ..... шаа

Тыва дыл Д95

Даптаакай

Өереникчиниң ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай ..... хүн ..... шаа

- 1. Сөзүглелдин башкы, кол, түңнел кезээн тодарадыыр.
- 2. Сөс иштинге катаптаан ажык эмес үннүң үжүүн дапкырлап бижиир: суг + га – сугга.

1. Сөзүглелди билип номчугар.

2. Айтырыгга харыылагар. Тоолдуң утказын тодараткар.

Бо тоол биске чүнү аайтып берип тур?

- А. Бир эвес күштүг болсаң өскелерни бастып болур сен.
- Б. Заан ыяшка өйгенип болбас.
- В. Күш чоктар күштүглерни ялыыр үе турар.
- Г. Айыылдыг үеде кызыл холунан көрчүүр.

3. Сөзүглелди дагын номчууш, ооң башкы, кол, түңнел кезээнде кол-кол болушкуннарны таарыыр каракка бижигер.

	Башкы кезээ	Кол кезээ	Түңнел кезээ
Кушкаш	1. Улуг ыяштың бажынга уязын чазаан турган. 2.	1.	1. ....
Заан	1.	1. “Мен күзээр болсам, бо ыяшты бирле идеримде сээң даавырактарың болгаш уяң ыраакка чаштап барып дүжер” деп, заан коргуткан. 2.	1. .... 2. ....
Давыырак	1.	1.	

4. Сөзүглелди дагын номчууш, чүге? дээн айтырыгга харыылааш, харыыгарны тайылбырлап аайткар.

	Кушкаш	Давыырактар	Заан
Чүге?	1. Кушкаш чүге заанның кулаанга киргеш, кижикилээн?	2. Давыырактар чүге корткан?	3. Заан ол ыяшка чүге дагын келбээн?
Чүге дээрге	.....	.....	.....

5. Домакты четкилдеп бижигер.

1. Бо тоол чаагай доозулган, чүге дээрге .....

- А. Заан өлүп калган.
- Б. Ол заан дагын келбээн.
- В. Шимчевес күштүг ыяш болган.
- Г. Давыырактар ужуп өөрөнгөн.

2. Олап соңгаар заан дагын ..... бичии кушкаштарның уязын чазаан ыяшка ооргазын өйгөп, шимчетпес болган.

- А. чамдыкта
- Б. үргүлчү
- В. кажанда-даа
- Г. эртен

6. Кожумактарны сөске чиге холбагар.

- а. заан + ны – .....
- б. давыырак + ка – .....
- в. ыыт + тың – .....
- г. амытан + нан – .....

Доостуун: ..... чыл ..... ай .....хүн ..... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай ..... хүн ..... шаа

1. Айтырыгга харылаар сөс каттыжышкыны чогаадып бижигер.

а. Кымның ному? Чеченнің ному	б. Чүнүң караа? .....
в. Чүгө чүдүрер?	г. Чүнү кыртаар? .....
д. Чүнү көргөн?	е. Сааскан кайда олурган? .....
ё. Кижичүнен угаанныг?	ж. Чүнүнен салат кылыр? .....

2. Айтырыгларга харылаар сөс каттыжышкыны азы делгереңгей эмес домак чогаадып бижигер.

Чүве ады	Демдек ады	Сан ады
а. Кым чем кылган?	а. Кандыг оолдар?	а. Каш килограмм кулур? .....
б. Кым онаалга кылган?	б. Кандыг чем?	б. Каш килограмм быдаа? .....

3. Каш? кымнар? кандыг? деп айтырыгларга харылап, домак чогаадып бижигер.

- а. Айдың .....*каш*?..... килограмм кулур алыр турган?
.....
- б. Садыг куду баар орукта .....*кымнар*?..... ойнап турган?
.....
- в. Айдыңның авазы .....*кандыг*?..... чем кылыр деп турган?
.....

4. Чүве аттарын падежтерге өскертип бижигер.

Падежтер	Чүве аттары		
	садыг	теңге	орук
Адаарының			
Хамаарыштыларының	садыгның		
Бээриниң			орукка
Онаарының			
Турарының		теңгеде	
Үнериниң	садыгнан		
Углаарының			орук куду

5. Айтырыгга харылап, сөстөргө падеж кожумактарын немеп бижигер.

- а. Х.п – кымның? чүнүң? *сан + ның – санның*
хаан ....., делдиген ....., кижигүн .....
- б. Б.п – чүгө? *шүлүк + ке - шүлүкке*
худук ....., даг ....., домак .....
- в. О.п – чүнү? *кат + ты – катты*
от ....., эргин ....., тон .....
- г. Т.п – чүде? *курт + та – куртта*
дыт ....., берт ....., сыгыт .....
- д. Ү.п – чүнүнен? *оът + тан – оъттан*
лууван ....., амытан ....., үн .....

Доостуун: ..... чыл ..... ай ..... хүн ..... шаа

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

1. Улустуң ырларын номчууш, утказын билип, тайылбырлаар.
2. Утказы билдинбес сөстөрнүң утказын билир.

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

деп демдегле.

1. Ырның утказын билип номчугар.

Довшулдуурум

(Тыва улустуң ыры)

Аргалыгның ыяжынан
Эдип алган довшулдуурум.
Алаларның кудуруунан
Хылдап алган довшулдуурум.

Көрлээтиниң ыяжынан
Эдип алган довшулдуурум.
Хүреңнерниң кудуруунан
Хылдап алган довшулдуурум.

2. Ырның утказын тодараткар. Ырның утказын илеретпээн домактарның мурнуу үжүүн төгөрктөгөр.

- А. Аъттың чоруунуң дугайында.
 Б. Тыва довшулдуурум хөгжүм дугайында.
 В. Тыва хөгжүмнү ойнаар дугайында.
 Г. Хөгжүмнү ыяштан кылган дугайында.

3. Сөстүң утказының тайылбырын чиге тыпкаш, тайылбырлап айткар.

Довшуур хөгжүм
дээрге,

- а. үш базыглыг, үрер, темирнен кылган хөгжүм.
 б. беш хылдыг, тыртар, ыяштан кылган хөгжүм.
 в. ийи хылдыг, тыртар, ыяштан кылган хөгжүм.
 г. ийи хылдыг, тыртар, чөвүрээнен кылган хөгжүм.

4. Сөстөрнүң орчуулгазын чөп тыпкаш, холбагар.

А. Ыяштан кылган	а. төрмөөр хийсэн	☐
Б. Темирнен кылган	б. холтсоор хийсэн	☐
В. Чөвүрээнен кылган	в. модоор хийсэн	☐

5. Демдек аттарыңа чоок уткалыг сөстөрнен тып айткар.

- а. ала – ..... .
- б. хүрең – ..... .

Доостуун: ..... чыл ..... ай .... хүн ..... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

1. Улустуң ырларын номчууш, утказын билип, тайылбырлаар.
2. Утказы билдинбес сөстөрнүң утказын билир.

Кылып шыдаан болзаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1. “Довшулдуурум” ырның (уланчызын) утказын билип номчугар.

Теректигниң ыяжынан
Эдип алган довшулдуурум.
Дезиглерниң кудуруунан
Хылдап алган довшулдуурум.

Дожантының ыяжынан
Эдип алган довшулдуурум.
Доругларның кудуруунан
Хылдап алган довшулдуурум.

2. Айтырыгга харыылагар.

А. Довшулдуур хөгжүмнү ыяштан канчап кылыр?

.....

Б. Довшулдуур хөгжүмнүң хылын чүүнен кылыр?

.....

3. Довшулдуур хөгжүмнү канчап кылыр? Чөп домакты соңугар.

А. Довшулдуурну ыяштың чөвүрээзинен кылыр.

Б. Довшулдуурну ыяштан эдип кылыр.

В. Довшулдуурну хылдан кылыр.

Г. Довшулдуурнуң хылын аъттың кудуруунан кылыр.

4. Сөстөрнүң утказын тайылбырлап бижииш, айткар.

Сөстөр	Сөстөрнүң утказы
Чижек: Теректиг	Чер ады. Цэнгэл сумуннун чуртунда турар чер.
Дезиглер	
Дожанты	

5. Аъттың өңнеринен адагар.

а. ....

б. ....

в. ....

Доостуун: ..... чыл ..... ай .... хүн ..... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай ..... хүн ..... шаа

1. Улустуң тоолдарын номчууш, утказын билип, тайылбырлаар.
2. Утказы билдинбес сөстөрнүң утказын билир.

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

деп демдегле.

1. Тоолду билип номчугар.

Шиви, артыш, чээргене мөңге ногаан болганы

Бо өртемчейде эң эргим бир чүүл туруп тур. Ол болса, мөңгениң аршааны чүвең иргин. Эртегиниң эртезинде, бурунгуң мурнунда, буга-деге мыйызы буступ дүжүп турар шагда иргин. Харын ак чээрен муң чаштыг турган болгаш өске амытаннар “Ол кептиг муң чажаан болса” деп бодаар туруп тур.

Хурмустунуң даңгыназы ол үеде домбулуг мөңгениң аршаанын эккээп, далайның эриинге чугдунар турган иргин. Бир хүн ак куу куш далайга көвүп чорууш, даңгынаны көрүп кааш, домбулуг аршаанынан бир пактап алгаш ыңгай чорса, “Ак куу аршаан оорлап алды” деп артынан ойлаткан. Ак куу бир дагын ашкаш, ужуп чорса, ак күске таарылдашкаш, “Бөгүн айның кажы?” деп сураарда, “Алдызы” деп айтка чедир, аксындаагы аршааны шиви, артыш, чээргене үштүң кырынга деген. Унуун соңгаар бо үш үнүш мөңге ногаан болган чүвең иргин.

Ак куу “Чүү деп Алды” деп аайтым. “Илди деп чүге аайтпаадым” деп хараадап бодап чоруур боп тур.

2. Тоолду дагын номчууш, домактарны чиге дараалалга кирип, дугаарлагар.

А. Унуун соңгаар бо үш үнүш мөңге ногаан болган чүвең иргин.

Б. Амытаннар чээрен кептиг муң чажаарын күзээр турган.

В. Ак куу далайга көвүп чорууш, даңгынаны көрүп каан.

Г. Ак күске таарылдашкаш, ай хүн сураан.

3. Айтырыгга харыылагар.

Шиви, артыш, чээргене үш үнүш чүге ногаан өңнүг болган?

а. күскенен болган

б. даңгынанан болган

в. мөңгениң аршаанынан болган

Доостуун: ..... чыл ..... ай ..... хүн ..... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай ..... хүн ..... шаа

1. Улустуң тоолдарын номчууш, утказын билип, тайылбырлаар.
2. Утказы билдинбес сөстөрнүң утказын билир.

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

деп демдегле.

1. Тоолду билип номчугар.

2. Тоолдуң кол утказын илереткен домакты тып, мурнунда үжүүн төгөрүктөгөр.

а. Амытаннар чээрэн кептиг муң чажаарын күзээр дугайында.

б. Хурмустунуң даңгыназы мөңгениң аршаанын чунар дугайында.

в. Шиви, артыш, чээргене үнүштер мөңгө ногаан болган дугайында.

г. Ак куу мөңгениң аршаанын төп алган дугайында.

3. Тоолда утказы билдинбес сөстөрнү тайылбырлагар. Сөстөрнүң тайылбырын адажыгарга, аача, ээжигерге аайтып бергер.

Сөстөр	Сөстөрнүң утказы
Чижек: өртемчей	Бистиң турар чер, делегейивис кады турар чүүлдери база дээдисте турар көвей кызыгаар чок черлер.
аршаан	
шиви	
артыш	

4. Тоолду дагын номчууш, утказын дараазында сөстөр ажыглап, дараалал аайынан аайткар.

Баштай чүү болган?	Унуун чүү болган?	Эң соонда чүү болган?
Чижек: 1. Өртемчейде эң эргим чүүл мөңгө аршаан турган иргин. 2.	1. .... 2.	1. .... 2. ....

Доостуун: ..... чыл ..... ай ..... хүн ..... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай ..... хүн ..... шаа

1. Ёзу-чаңчылдарны билир. Мендилежиир ёзу-чаңчылдар.
2. Ат оруннарарын арынга өскертиир: мен – бис, сен – силер, ол - олар

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

деп демдегле.

1. Кыска сөзүглелди билип номчугар.

Мендилежиир ёзу-чаңчыл

Тывалар - чылдың үелериниң аайынан аразында мендилежиир чаңчылдыг чон. Олар унуун өске көвей ёзу-чаңчылды сагып келген. Мендилежири бир бирзин хүндүлөп турарының демдээ болур. Чижээлээрге, чайгы үе болса, мен улуг улустан “Эки чайлап олур силер бе?” деп мендилежиир мен.

Мээң адажым Чаңгырга кышкы дыштанылгазында аалының улузунан үргүлчү “Эки кыштап олур силер бе? Малыгар өң-күр үнүп тур ба?” деп мендилежиир. Ол кижинен чалаң мендилежип чоруур оол.

Бичии-даа, улуг-даа улусту хүндүлөп, үргүлчү мендилежип тургар адаштар.

2. Сөзүглелди дагын номчууш, домактарның шын, шын эмес уткалыг бижиттингенин адаанан шыйып демдеглегер.

А. Бис чылдың үезиниң аайынан мендилешпес бис.	(Шын) (<u>Шын эмес</u>)	☐
Б. Мендилежири хүндүлээриниң бир хевири болур.	(Шын) (Шын эмес)	☐
В. Чайын мен “Эки чайлап олур силер бе?” дээр мен.	(Шын) (Шын эмес)	☐
Г. Чүгле улуг улустан мендилежип тургар.	(Шын) (Шын эмес)	☐

3. Ат орнун даптаакай. Ат орну деп кандыг чугаа кезээ?

УТПАГАР! Чүвелерни, оларның ылгавыр демдектерин болгаш санын тодарадып, кылдыныын шууд айтпайын, оларны чүгле аайтыр чугаа кезээн ат орну дээр. Чижээ: *Оолдар ангиге киргилээн. Олар өөренип баштаан.*

Үстүнде сөзүглелден ат орнун тыпкар.

Чижек: Тывалар – олар

1. Чаңгырга – .....

4. Домактарны үлегер аайынан өскертип бижигер.

1. Мен мендилештим.

а. Бис мендилештивис.

2. Сен хүндүледиң.

б. Силер .....

3. Ол сурады.

в. Олар .....

5. Чуруктарны адагар. Оларга домак чогаадып бижигер.

а. мен

б. ол

в. ....

г. силер

д. ....

е. ....

1. ....*Мен*..... хүннүң кичээлге баар дуралыг мен.
2. Өггө адаштарым келген. .... чадыраа ойнадывис.
3. Адаштарым өглери куду чангылаан. .... ам удуп чыткан.
4. Мээң чоок адажымны Чирвеш дээр. .... чурук чуруур дуралыг.
5. .... теле кичээлдерин төөзүн даптадың ба?

УТПАГАР! Арынның ат оруннары санга өскерлиир.

Бирги арын: мен – бис

Мен чурудум. Бис чурудувус.

Ийиги арын: сен – силер

Сен чурудуң. Силер чурудугар.

Үшкү арын: ол – олар

Ол чуруду. Олар чуруду.

6. Сан аайынан домактарны чиге холбагар.

1. Мен өөрендим.	→	а. Олар өөрэнди.
2. Сен өөрөндиң.	→	б. Бис өөрөндивис.
3. Ол өөрөнди.		в. Силер өөрөндигер.

Доостуун: ..... чыл ..... ай ..... хүн ..... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

1. Ёзу-чаңчылдарны билир. Мендилежиир ёзу-чаңчылдар.
2. Ат оруннарын арынга өскертиир: мен – бис, сен – силер, ол - олар

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

деп демдегле.

1. Үстүнде “Мендилежиир ёзу-чаңчыл” сөзүглелди билип номчугар.

2. Сөзүглелди улаштыр чогаадып бижигер. Тыва кижилерниң күскү, часкы мендилежиишкин дугайында дарыйгы сөстөрни ажыглап, кыска чогаадыг бижигер.

Мендилежири

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Ажыглаар сөстөр: тывалар, күзүн, чазын, бир бирзинен сураар, күскү ажил-иш, эки күзээр, эки чазаар, эже энезинен мендилежиир, улугларнан мендилежиир.

3. Арынның ат оруннарын арынга, санга өскертип, домак чогаадып бижигер.

Арын	Чаңгыстың саны	Көвейниң саны
1-ги арын	а. Мен шүлүк бижидим.	б. Бис .....
2-ги арын	а. Сен	б. Силер шүлүк бижидигер.
3-кү арын	а. Ол	б. Олар .....

4. Арынның ат оруннарын падежке өскертип бижигер.

Падежтер	Чаңгыстың саны		
А.п.	мен	сен	ол
Х.п.	мээң	.....	ооң
Б.п.	.....	сеңгээ	.....
О.п.	.....	.....	ону
Т.п.	.....	сенде	.....
Ү.п.	меннен	.....	.....
У.п.	.....	.....	ол куду

Доостуун: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

5. Чуруктарга арынның ат оруннарын ажыглап, домак чогаадып бижигер.

1. а. Чижек домак:

Аяс, Айдың ийи харгышкан.

Олар эки адаштар.

(Аяс, Айдың, харгышар. эки, Олар, адаштар)

б. ....

(Айдың, сан, эки, бодаар, Ол

адажынга, дузалаар, сан бодаарынга)

2. а. ....

(Шагаа, кожаа аал, улустар, аалдаар.

чылдың, Олар, кээр, бистиң, аалга)

б. .... ?

(шагаалажыыр, шагаа, Силер, кожаа аалдар,

силер бе?)

6. Чиге харыыны соңгуп, домактарны четкилдеп бижигер. Көвей сек орнунга падежке өскерткен арынның ат оруннарын ажыглагар. Үстүндө 4 дугаар онаалгада бижиин ат оруннарын дагын көргер.

А. ...**менде**..... шагаада кедер чараш тонум бар. ...**сенде**... шагааның тону бар ба?

а. мени / сени

б. сөңгээ / меңгээ

в. менде / сенде

Б. Көк-Уруг ..... эки адажым. Билбээм чүүлдеримге ..... дузалажыыр.

а. мен / сен

б. мээң / сээң

в. мээң / ол

В. Чыраа-Хара чааш аът. .... агамның аъды. .... сөөмүзү хайрлаар.

а. Ол / ону

б. Ооң / сенде

в. Менде / ол куду

Г. Кичээлге адажым ..... дуза сураан. Мен ..... дузалаштым.

А. мен куду / сен куду

б. меннен / аңгаа

в. мен / ол

УТПАГАР! Арынның ат оруннары падежке өскерлиир. **Мен, сен, ол** дээн сөстөр үндезининнен өскерлиир болгаш оларны эки доктаадып алгар. Чижээ: ол
А.п. **ол** Х.п. **ооң** Б.п. **аңгаа** О.п. **ону** Т.п. **ында** Ү.п. **унуун** У.п. **ол куду**

Доостуун: ..... чыл ..... ай ..... хүн ..... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн .... шаа

1. Айтырыгларны чиге каап өөрениир.
2. Кылыг сөзүнүң үелерин арыннар аайынан чиге өскертиир: **Эрткен үе: ырладым. Амгы үе: ырлап тур мен. Келир үе: ырлаар мен.**

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1. Сөзүглелди номчууш, ат бергер.

Энэтхэгтин бир бичии тосгонда Кижаван дээр яды тараачын чалыы чурттап чоруун. Ха-дуңма төрелдери чок-даа болса, ол муңгаравас, харын-даа тосгоннуң кижилеринен улуг эп-найыралдыг турар турган. Ол тургаяк, тосгоннуң чоогунда арга ыяшта турар аң амытан, куштан база адаш турган. Чүге дээрге ол амытаннарның дылын эки билир турган.

2. Сөзүглелди ыңгай уламчылап болур үш айтырыг чогаадып бижигер.

Чижек айтырыг: *Ол амытаннарға канчап дузалаар турган?*

А. .... ?

Б. .... ?

В. .... ?

УТПАГАР!

Чурттап – чурт + та + п.

Тосгоннуң – тосгон + нуң.

Амытаннарның – амытан + нар + ның.

3. Домактарның үелерин тодараткар. Чиге холбагар.

Эрткен үе

а. Ол кушкаштарны чемгерер.

Амгы үе

б. Ол кушкаштарны чемгерген.

Келир үе

в. Ол кушкаштарны чемгерип тур.

4. Чаңгыстың болгаш көвейниң санында сөстөрни чиге холбагар.

Мен

олар

Бис

айтты

Сен

бис

Силер

айттывыс

Ол

силер

Олар

айттыгар

Доостуун: ..... чыл ..... ай .... хүн ..... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай .... хүн ..... шаа

1. Айтырыгларны чиге каап өөрениир.
2. Кылыг сөзүнүң үелерин арыннар аайынан чиге өскертиир: **Эрткен үе: ырладывыс. Амгы үе: ырлап тур бис. Келир үе: ырлаар.**

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

деп демдегле.

1. Сөзүглелди номчууш, ат бергер.

Бир бай кижиге улуг бажыңга амыдыраар туруп тур. Ооң бажыңының бир ийинде бир бүрээчин амыдыраар. Ол бүрээчин хүнү бадыр, орайга чедир бүрээзин үрүп, дасгал кылыр. Дасгалын кылырда, амдыы байның бажыңын доргулдур бүрээзин дыңзыг үрер иргин. Харын байның бажыңының өске ийинде улуг ыттыг ыраажы амыдыраар турган. Ол ыраажы база хүнзедир ыыдын бир бичииледип, бир улгаттырып ырлап, дасгал кылыр турган.

2. Сөзүглелди ыңгай уламчылап болур үш айтырыг чогаадып бижигер.

Чижек айтырыг: *Бай кижиге кожоларыңга дуралыг турган ба? Чүгө?*

А. .... ?

Б. .... ?

В. .... ?

УТПАГАР!

Ыттыг – ыт + тыг.

Улгаттырып – улгат + тыр + ып.

3. Домактарны кылыг сөзүнүң үелеринге өскертип бижигер.

Эрткен үе

а. *Бай кижиге кожоларыңан кады эки амыдырап турган.*

Амгы үе

б. ....

Келир үе

в. ....

4. Домактарны утка аайынан чиге холбагар.

А. Малчыннар

а. чадыраа кичээлин даптадывыс.

Б. Адаштарымнан кады

б. эртен биске чуруп өөредиир силер.

В. Силер

в. хойларын кыргып турган.

Доостуун: ..... чыл ..... ай .... ..хүн ..... шаа

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: ..... чыл ..... ай ..... хүн ..... шаа

1. Кымнар? деп айтырыгга харыылаттынар сөстөрни тып, адаанан шыйгар.

оолдар, номнар, башкылар, башкылаар, домактар, саанчылар, дагжылар, даглар.

2. Кандыг? деп айтырыгга харыылаар сөс каттыжыышкыны чогаадып бижигер.

а. кандыг даш? ..... б. кандыг кижиге? .....

3. Домактарны бижик демдектеринин аайынан өскерттип, чогаадып бижигер.

а. Дуңмам кичээлин даптаан. а. .... ?

б. Кичээлин даптадың ба? б. .... !

4. Сөзүглелди номчууш, чөп харыының мурнунда үжүктү төгөрүктөгөр.

Чечен-оолда бичии, хүрең ясты мелхий бар. Ол яст мелхийи чоруп шыдаар-даа болса, маңнап шыдавас.

1. Чечен-оолдун ясты мелхийи кандыг өңүг? 2. Яст мелхийи чүү кылып шыдаар?

а. бичии

б. хүрең

в. чоруур

г. сарыг

а. чоруур

б. халдыыр

в. маңнаар

г. ужар

5. Кыска сөзүглелди улаштыр чогаадыр 3 домактан немеп бижигер.

Аяста бичии, хүрең чаваа бар. Ол чаваа маңнап шыдаар-даа болса, түрген шаап шыдавас. ....

6. Кыска сөзүглелди улаштыр чогаадып бижиир, 3 айтырыг чогааткар.

Чайгы дыштанылгазында оолдар көдээ барган. Көдээге анай, хураан, бызаа кадарар, хой, өшкүнү кежээ чандырар дээш дузалаар ажил көвей турган. Көк-Уруг көгээр быжар ажилга дузалашкан.

а. .... ?

б. .... ?

в. .... ?

7. Сөстөргө ажык үннен эгелээн кожумактарны немеп, домактарны четкилдеп бижигер.

а. Мээң ..... улус улуг солун ат дээр.
(ат + ым + ны)

б. Кичээл соонда, ... билбээн чүүлүн аайтып бергер.
(адаш + ыгар + га)

Доостуун: ..... чыл ..... ай ..... хүн ..... шаа

Өөреникчиниң ады: ..... Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Чуруктуң утказынга таарыыр айтырыг чогаадып бижигер, айтыргар. Айтырыгга чиге харыылагар. Ажыглаар сөстөр: Чүгө? Чүү дээш? Кандыг-кандыг? Сээниинен болса... Сээң бодалыңнан...?

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1 Чуруктуң утказынга таарты чогааткан чижек айтырыгларны номчугар.

а. Кижилер чадырааны чүгө ойнаар? Чүгө дээрге, чадыраа ойнаан кижиниң угааны сайзыраар.
 б. Чадырааны чүгле шөлээнниг үезинде ойнаары чөп бе? Чадырааны шөлээнниг үезинде болгаш кажан-даа, каяа-даа ойнап болур деп бодаар мен.
 в. Сен кандыг-кадыг чадыраа ойнап шыдаар сен? Мен сыын чадыраа ойнап шыдаар мен.

2 Үстүнде чурукка айтырыг чогаадып бижигер. Арагарга домакташкар.

Айтырыг: .....

..... ?

Харыы: .....

.....

3 Адаанда чуруктуң кай бирээзин соңгууш, айтырыгларнан чогаадып бжишиш, харыылагар.

Айтырыгга ажыглаар сөстөр: Чүгө? Чүү дээш? Кандыг-кандыг? Сээниинен болса....? Сээң бодалыңнан...? ... Чүү деп бодап тур сен?

А: .....

Х: .....

А: .....

Х: .....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Чуруктуң, домактың, сөзүглелдин утказынга таарыыр айтырыг чогаадып бижигер, айтыргар. Айтырыгга тодаргай харыылагар. Ажыглаар сөстөр: Чүге? Чүү дээш? Сээнинен болса... . Сээң бодалыңнан...? ...чүү деп бодап тур сен?

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

- 1 Медээ домаан үстүнде сөстөрни ажыглап, айтырыг домаа кылдыр чогаадып бижигер.

Чижек: Адажым шөлзэнниг шаанда чалаң ном номчуп турар.

Адажың шөлзэнниг шаанда чалаң ном номчуп турарын чүү деп бодап тур сен?

1. Хараңгыга азы кедергей чидиг чырыкка ном номчувас.

.....
..... ?

2. Номну караанга кедергей чоок тудуп номчууру каракка багай.

.....
..... ?

3. Номну чыдап алгаш номчувас.

..... ?

- 2 Чечен сөстөрни айтырыг домаа кылдыр чогаадып бижигер.

Чижек: Бодуңну богдага бодава, эжиңни эникке бодава.

Сээң бодалыңнан бодуңну богдага бодава, эжиңни эникке бодава деп чүү дээн уткалыг сөс?

1. Сагыштың бичези эки, саваның улуу эки.

.....
..... ?

2. Эргеге өөрөнбейн, бергеге өөрөн.

.....
..... ?

- 3 Чуруктуң утказынга таарыыр айтырыгнан чогаадып бижигер.

1. ....
..... ?

2. ....
..... ?

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчугар. Айтырылгарга делгереңгей, тодаргай харыылагар. Харыылаарда ажыглаар сөстөр: *Чүгө дээрге...*, *... деп бодап тур мен.*

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1 Сөзүглелди билип номчугар.

Арзылаң

Эжем, энемниң өенде Арзылаң дээр ыды турган. Ол шындала арзылаң кептиг улуг боттуг, салбыгыр дүктүг ыт турган. Кырыын соонда, дүктери таагыланып калган чоруур турган. Арзылаңны билбес улус чок. Олар Арзылаңны “Дөрт карактыг ыт” деп база адаар турган.

Арзылаң чиңгин-не эезиниң шынчы дузалакчызы чоруун. Ол чүүнен-даа кортпас бодунда, алдай эдерде, өг куду киргеш, дөжек алдынга азы аптырааның мурнунга чыдып алыр турган.

Аңгаа бичии оолдар, улуглар төөзү хайралдыг. Мээң база ээң ынак ыдым.

2 Сөзүглелди дагын номчууш, айтырыгга делгереңгей харыылагар. Харыылаарда ажыглаар сөстөр: *...деп бодап тур мен, Чүгө дээрге...*

а. Арзылаңны чүгө эки ыт деп бодап тур сен? .....

.....

б. Ону чүгө Арзылаң деп адаан ирги? .....

.....

3 Чуруктуң утказынга таарты айтырыг чогаадып бижигер.

Айтырыг 1:

.....
..... ?

Айтырыг 2.

.....
..... ?

4 “Арзылаң” сөзүглелди номчууш, чүү боданды сагыжыгарны чаңгыс домактан делгереңгей илередип бижигер.

.....
.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчугар. Айтырылгарга делгереңгей, тодаргай харыылагар. Харыылаарда ажыглаар сөстөр: *Чүгө дээрге...*, *.... деп бодап тур мен.*

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

- 1 Сөзүглелди билип номчугар.

Сигенчилер

Күс чылдың бир магалыг, тодуг-догаа – үези. Оът-сиген, кат-чимис, ногаа эң элбек турар. Черлер болгаш арга-ыяштың өңү чүзүн бүрү болур.

Бо үеде кышкы белеткел сиген ажылы баштаар. Сигенчилер хадыыр, серээ, тармыыр, чаныы, паска дээн шингии херекселдерин баш бурунгаар белеткээр. База хүнесинин элбек белеткеп алыр.

Көк-оол бо чылын 3 дугаар ангиге өөрениир. Ынчалза-даа ол аачазы, агазынан кады сигенге барган. Көк-оол шөлээн чок сигенчилерниң бирзи турган.

- 2 Сөзүглелди дагын номчууш, айтырыгга тодаргай, делгереңгей харыылагар.

1. Күзүн чүгө оът-сиген, кат-чимис, ногаа элбек болур?

.....
 .....

2. Сигенчилер чүгө көвей сайман белеттээр?

.....
 .....

3. Көк-оол чүгө шөлээн чок турган?

.....
 .....

- 3 Сөзүглелди дагын номчугар. Көк-оолдуң дугайында чүнү бодап тур силер? Бодалыгарны бодугарның сөзүгернен делгереңгей бижигер. *Чүгө дээрге..., ... деп бодап тур мен* деп сөстөрни ажыглагар.

.....
 .....

- 4 Сөстөрниң чоок уткалыг сөстөрүн бижигер.

чүзүн бүрү – .....

шөлээн чок – .....

көвей – .....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчугар. Онаалгаларны частырыг чок бижип кылгар. Хуу чүвөлөр аттарын улуг үжүктен эгелеп бжиир. Ийи сөстен бүткөн хуу аттарны ийилээндирзин улуг үжүктен бжиирин утпагар. Чижээ: *Марга-Хөл, Сарыг-Хөл, Баян даа.*

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1 Сөзүглелди билип номчугар.

Моол тываларының улунгую Цэнгэл сумунда чурттап чоруур. Цэнгэл болса, Моол күрүнениң эң барыын ийинде турар сумун. Ында сүрлүг көвей бедик-бедик даглар, делгем-делгем чайлаглар, күзеглер, чазаглар, кыштаглар база агым хемнер, улуг-улуг хөлдер бар.

Бо сумуннун чуртунда чүзүн бүрү аңнар, куштар, курт кымыскаяк болгаш кат чимис, чечектер бар. Оларны адап, санап четпес.

2 Сөзүглелди дагын номчугар. Сөзүглелге аттан бергер.

3 Бөлүктерге аттарнан тып бижигер.

а. Даглар аттары: .....

.....

б. Хөлдер аттары: .....

.....

в. Кыштаглар аттары: .....

.....

г. Аңнар аттары: .....

.....

д. Курттар аттары: .....

.....

4 Чуртугарда куштар аттарын адагар. Оларның ийизин падежке өскертип бижигер.

А.п .....

Х.п. ....

Б.п .....

О.п .....

Т.п .....

Ү.п .....

У.п .....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчугар. Айтырыгларга делгеренгей, тодаргай харыылагар. Харыылаарда ажыглаар сөстөр: *Чүге дээрге...* , *.... деп бодап тур мен.* Айтырыг чогаадып бижигер.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1 Сөзүглелди билип номчугар.

Сарыг-Уругнуң бодалы

Цэнгэл сумунда дөрт сургуул бар. Ооң бирээзи Тыва эге сургуул. Ында тыва оолдар бир дугаар ангинен төрээн дылынга өөренип эгелээр. Ийи дугаар ангинен эгелеп бүгү кичээлди моол дылга, а тыва дылды тыва дылдың шаанга-ла өөренип турар. Өөреникчилер төрээн дылынга номчуп, бижип, харылзажып турар.

Сарыг-Уруг бо чылын 6 дугаар ангиниң өөреникчизи болганынга улуг өөрүп турар. Тыва эге сургуул ортумак 9 чылдыг сургуул болган. “Оолдар ам кичээлинге-ле эки өөренип, чалаң ном номчуп турар болса эки” деп Сарыг-Уруг бодап турар. Ол эш-өөрүн боду кептиг номга ынак болурун улуг күзеп турар.

2 Сөзүглелди дагын номчууш, айтырыгга тодаргай, делгеренгей харыылагар. Харыылаарда *.... деп бодап тур мен, чүге дээрге* деп сөстөрни ажыглагар.

а. Сарыг-Уруг 6 дугаар ангиге өөренип турарыңа чүге өөрүп турар?

.....
 .....

б. Сарыг-Уруг эш-өөрүн чүүмеге ынак болурун күзеп турар? Чүге?

.....
 .....

3 Үстүнде сөзүглелдин утказыңа таарыыр айтырыг чогаадып бижигер. Ажыглаар сөстөр: *Чүге? Чүү деп бодап тур сен? Сээнинен болса....?*

а. ....
 ..... ?

б. ....
 ..... ?

4 Сөзүглелди дагын номчугар. Сөзүглелге “Сарыг-Уругнуң бодалы” деп аттан өске кандыг ат берип болур? Чүге?

.....
 .....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Мен сөзүглелдин утказынга таарыыр айтырыг чогаадып, айтырыгга тодаргай, делгеренгей харыылап, ийи сөстен бүткен хуу чүве аттарын чиге бижип өөрөндим.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1) Домактарны номчууш, утказы шын, меге кайсы болурун соңугар.

1. Чадыраа ойнаар кижиге угаанныг болур. Шын / Меге
2. Хараңгыга азы кедергей чидиг чырыкка ном номчуур. Шын / Меге
3. Номну караанга кедергей чоок тудуп номчууру каракка эки. Шын / Меге
4. Номну чыдап алгаш номчуvas. Шын / Меге
5. Ийи сөстен бүткен хуу чүве адын ийилээндирзин улуг үжүктен бижиир.
Шын / Меге
6. Сарыг-уруг деп атты шын бижиин. Шын / Меге

2) “Мен тыва мен” шүлүктүң кезектеринде хуу чүве аттарын тыпкаш, адаанан шыйгар.

Аяа, саадаан азынгат,
Аңнап чоруун тыва мен.

Ак-Хем, Хомду, Хараатыга
Амыдырап өскен тыва мен.

Хүннү күрениң шаанда
Чурттап чоруун тыва мен.
Күштүг манчы келсе-даа,
Кагаш деспээн чуртум бо.

Халх-Хем, Хаай-Орукка
Тулчуп чоруун тыва мен.

Кызыл туктуң одунунан
Шаңнадып чоруун тыва мен.

Мен тыва мен.
Тыва деп адымга чоргаар мен.
Мен тыва мен.
Ханым тыва, чүрээм тыва.

Шүлүктү шээжилеп алгар. Утказын домакташкар. Утказы билдинбес сөстөрнү башкыгарнан азы өөгөрдө улустан сурагар.

3) Айтырыгга тодаргай, делгеренгей харыылагар.

а. Чүге хүннү күрениң шаанда чурттап чоруун тыва мен деп аайткан?

.....

б. Тыва деп адымга чоргаар мен деп домактың утказын чүү деп бодап тур сен?

.....

.....

4) Частырыг чок бижиин хуу чүве аттарының адаанан шыйгар.

Баян-өлгий, Бат-эрдэнэ, Дархан-Уул, Чеди-кежиг, Шын-Аксы, Хой-
Баштыг, Адыр-Хову, Шыргай-Чүрек, Чер-көшкен, Чиңге-дожанты, Улуг-
дожанты, Бора-Боргасын, Узун-Хөйтөн, Ээр-Хөл, Байын-Чүрек.

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Наречие дугайында билип алаакай. Чүве бүрүзү ылгалдыг демдектиг болур. Чижээ: *ак хар* деп каттыжышкынында *хар* деп чүве адының ылгалдыг демдээн *ак* деп демдек ады илередип тур. Кылдыныг (кылыг сөзү) база ылгалдыг демдектиг болур. Чүге дизе кылдыныг бүрүзү кандыг-ла бир үеде, кандыг-бир черге, кандыг-ла бир чылдагааннан боп турар. Ооң ылгалдыг демдээн наречие илередип турар. Чижээ: *Оол чараш ырлаан* деп домакта **чараш** деп наречие **ырлаан** деп кылыг сөзүнүң кылдынының канчап боп турарын көргүзүп турар.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1 Кичээнгейлиг номчууш, билип алгар. Наречиениң бөлүктери.

Наречиениң бөлүктери	Илередип турар уткасы	Айтыры	Чижээ (наречиелер)
Кылдыныг аргазының	Кылдыныгның кандыг янзылыг, кандыг арганан боп турары	канчап?	дыңзыдыр, доостур, тодур, деңештир, дескиндир, хенертен, араай, дораан
Туруштуң	Кылдыныгның болур чери, уг-шии	кайда? кайыын? каая? кайнаар?	чаштын, чаштыгаа, чаштыыртан, соңгаар, ыңай-бээр, моон, дээнде
Үениң	Кылдыныгның кажан болуру	кажан?	кыжын, часкаар, эртен, ам, кежээликтей, дүүн, хүнзедир, баштай
Сорулганың азы чылдагаанның	Кылдыныгның кандыг сорулга азы чылдагааннан болуру	чүге?	сагыштыынан, хей-ле, өштен, сорулганан
Хемчегниң	Кылдыныгның хемчээзин көргүзери	кай хире?	сүрлүг, берги, үргүлчү, аажок, көвей, кедергей, шала, арай, бүдүн, эки

2 Тодараткан сөстөр куду артында турар кылыг сөзүнөн айтырыг каггар.

Чижек: **Дүүн көдээнен эжем келди. Кажан келди? Дүүн келди.** (үезин тодараткан)

а. Өөреникчилер **үргүлчү** ном номчуур. б. Күш-дамыр кичээлинге уруглар **эки** чүгүрген. в. Чечен сөстөрни **дораан** доктаадып алдывыс. г. Аяс шүлүүн **дыңзыг** айткан.

3 Көвей сек орнунга айтырыгга харыылаар наречиени чиге бижигер.

Наречиелер: *чиге, чаштыгаа, уран, кежээ.*

а. Адажым онаалгазын ..... (кажан?) кылыр.

б. Башкывыс шүлүктү ..... (канчап?) номчуп берди.

в. Оолдарның айтырыына уруглар ..... (канчап?) харыылаан.

г. Кичээл аразында өөреникчилер ..... (каая?) үнген.

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Наречиени билип алаакай. Чүве бүрүзү ылгалдыг демдектиг болур. Чижээ: *ак хар* деп каттыжышкынында *хар* деп чүве адының ылгалдыг демдээн *ак* деп демдек ады илередип тур. Кылдыныг (кылыг сөзү) база ылгалдыг демдектиг болур. Чүге дизе кылдыныг бүрүзү кандыг-ла бир үеде, кандыг-бир черге, кандыг-ла бир чылдагааннан боп турар. Ооң ылгалдыг демдээн наречие илередип турар. Чижээ: *Чирвеш чечээн үргүлчү суггарар деп домакта үргүлчү* деп наречие **суггарар** деп кылыг сөзүнүң кылдынынының канчап боп турарын көргүзүп турар.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1 Кичээнгейлиг номчууш, билип алгар. Наречиениң бөлүктери.

Наречиениң бөлүктери	Илередип турар утказы	Айтыры	Чижээ (наречиелер)
Кылдыныг аргазының	Кылдыныгның кандыг янзылыг, кандыг арганан боп турары	канчап?	дыңзыдыр, доостур, тодур, деңнештир, дескиндир, хенертен, араай, дораан
Туруштуң	Кылдыныгның болур чери, уг-шии	кайда? кайыын? каяа? кайнаар?	чаштын, чаштыгаа, чаштыыртан, соңгаар, ыңай-бээр, моон, дээнде
Үениң	Кылдыныгның кажан болуру	кажан?	кыжын, часкаар, эртен, ам, кежээликтей, дүүн, хүнзедир, баштай
Сорулганың азы чылдагаанның	Кылдыныгның кандыг сорулга азы чылдагааннан болуру	чүге?	сагыштыынан, хей-ле, өштен, сорулганан
Хемчегниң	Кылдыныгның хемчээзин көргүзери	кай хире?	сүрлүг, берги, үргүлчү, аажок, көвей, кедергей, шала, арай, бүдүн, эки

2 Тодараткан сөстөр куду артында турар кылыг сөзүнөн айтырыг каггар.

Чижек: Олар **тодур** чемненген. Канчап чемненген? Тодур чемненген.

а. Уруглар ангизин **сүрлүг** шеверлээн. б. Башкы кичээлин **кедергей** сонирхалдыг өөреткен. в. Агам **күзүн** өөренип чоруун.

3 Наречиелерге домак чогаадып бижигер: *сүрлүг, чайын, хенертен, дүүн, шала*

.....

.....

.....

.....

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Наречиени чиге билип алаакай. Наречиениң бөлүктөрүн, айтырыгларын тодарадып, наречиелерни тыпкар.

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

деп демдегле.

1 Чуруктарны номчуп, утказын билгер. Утказын тайылбырлап аайткар.

2 Бир дугаар чурукка наречиелиг домак чогаадып бижигер. Ажыглаар наречиелер: *кедергей, түрген, күзүн, эртен, кончуг, кичээнгейлиг, улам*

Чижек: *Маадыр сигенни түрген хадып турган.*

а. ....

б. ....

в. ....

г. ....

3 Ийи дугаар чурукка таарыыр наречиелерниң айтырыгларын ажыглап, айтырыг чогаадып бижигер. Аңгаа харыылагар. Айтырыглар: *канчап? кайда? каяя? кажан? чүгө?*

Чижек: *Адаштар канчап бүжиглеп турган? Адаштар хөглүг бүжиглеп турган.*

а. ....

б. ....

в. ....

4 Наречиелиг сөс каттыжышкынның адаанан шыйгар.

шевер хеп, шевер даараар, чараш оолдар, чараш ойнаар, часкы үе, часкаар көжер, ырлаан шүлүк, уянгылыг ырлаан, кончуг хүрешкен, кончуг оолдар.

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Наречиени чиге билип алаакай. Наречиениң бөлүктөрүн, айтырыгларын тодарадып, наречиелерни тыпкар.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1 Чуруктарны номчуп, утказын билгер. Утказын тайылбырлап аайткар.

2 Чурукка наречиелиг домак чогаадып бижигер. Ажыглаар наречиелер: *хүннүң, кедергей, түрген, эрте, кончуг, кичээнгейлиг, улам, сонирхалдыг*

Чижек: *Бүдүкү хүннүң ном номчуур.*

а. ....

б. ....

в. ....

г. ....

3 Чуруктарга таарыыр наречиелерниң айтырыгларын ажыглап айтырыг чогаадып бижигер. Аңгаа харыылагар. Айтырыглар: *канчап? кайда? каяа? кажан? чүгө?*

Чижек: *Алдын-кыс канчап бижип турган? Алдын-кыс сонирхалдыг бижип турган.*

а. ....

б. ....

в. ....

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчугар. Наречиелерни тыпкар. Наречиелиг домактарны чиге бижип өөрөнгөр.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

- 1 Сөзүглелди билип номчугар. Утказынга таарты аттан бергер.

Тывалар ивини малдап, өскүрүп, ону амыдыралыңга ажыглап турар. Моолда Хөвсгөл аймактың Цагааннуур сумунда иви бар. Ында ивиниң саны ийи муң ажып турар. Тываның Тожу кожуунунда иви элбек турар.

Иви – бедик тайга черниң малы. Ивини саап, сүдүнөн ак чем кылыр. Аът кептиг мунуп, чүүк-даа чүдүрүп болур. Ивини малдаар улусту ивижилер дээр.

Иви эвээжеп турар. Ону хайрлап, хамгаалап, өскүрер херек.

- 2 Айтырыгга харыылап, домактарны делгередиб бижигер. Адаанда наречиелерни ажыглагар.

Чижек: Ивиге чүүктү канчап чүдүрер? Ивиге чүүктү шиңнештирип чүдүрер.

а. Цагааннуур сумунда ивини кай хире өскүрүп турар?

б. Ивини кажан улуг мунар?

в. Иви кай хире эвээжеп турар?

г. Ивижилер ивини канчап малдап турар?

Ажыглаар сөстөр: *эки, чайын, улуг, сүрлүг*

- 3 Иви дугайында бодуңуң билир чүүлдерини немеп, үстүндө сөзүглелди улаштыр делгередиб чогаадып бижигер.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчугар. Наречиелерни тыпкар. Наречиелиг домактарны чиге бижип өөрөнгөр.

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

деп демдегле.

1 Сөзүглелди билип номчугар. Утказынга таарты аттан бергер.

.....

Тыва чонну хөөмей чокка билип алыры берге. Тыва хөөмей бүдүн делегейде алдарлыг боп турар. Моол чон база хөөмейинен алдарлыг.

Хөөмей сыгыт, каргыраа, эзеңгилээр, борбаңнадыр, думчуктаар, хову, даг каргыраазы дээн элээн каш янзыларлыг.

Цэнгэл сумунда хөөмейлээр аныяктар эвээш эмес. Оларның чамдыктары кончуг эки хөөмейлеп турар. Олар тыва хөөмейни чидирбес, хөгжүдөр ужун эки кичээнип турар. Аныяктарны ам-даа хөөмейлеп өөредириин күзеп турар бис.

2 Үстүнде сөзүглелди дагын номчууш, ында наречиелиг домактарны тып бижигер. Наречиеле куду артында сөзүнен айтырыг каггар.

.....
 .....
 .....

3 Чуруктуң утказынга таарыыр харылзаалыг чугаанан чогаадып бижигер. Дараазында наречиелерни ажыглагар: сүрлүг, тываны сурталчылаар дээш, артырар дээш, кедергей эки хөөмейлээр, “Сарадак” мөөрей.

1. - Сургуулугарда хөөмей өөредип турар ба?
 - Бисте хөөмейни сүрлүг эки өөредип турар.

2. - ..... ?
 - .....

3. - ..... ?
 - .....

4. - ..... ?
 - .....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Тоолду билип номчуур. Утказын бодунуң сөзүнен аайтыр. Бодунуң бодал сагыжын тодаргай, делгереңгей илередиир. Чижээлээрге: *Мээниинен болса... . Мээң бодалымнан болса... дээн сөстөрүни ажыглап билир.*

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1 Тоолду билип номчугар.

Үгү

Куш хааны куштарны араатаннарнан хамгаалап, манадыр кушту соңгуур санал үндүргөн. Аңгаа куштар бот-боттары аразында маргыжып, кымны соңгуурун аразында домактажып турганнар. Чамдык куштар ыйбааңгы үгүнү соңгуур дижип, ынчалза-даа чамдыктары ооң күш-шыдалы кокшак деп шүүмчүлөп-даа турган чүве-дир.

- Дүне хамык куштар амырап удуп турарда, кай куш удувас? – деп, куш хааны Хаан-Херети айтырыг салган.

Куштар тургаш:

- Үгү – деп харыылааннар.

Ынчангаш Үгү ыяштарның ара аразынан ужуп тургаш, хамык куштарны хамгаалаар, күштүг дыргактарлыг, дүне көскү карактарлыг, а хүндүс удуур болган куш-тур.

Таспай Саая

(Сөстөрүни моол тываларының чугаазынга таарты өскерттип бижиин.)

2 Тоолду дагын номчууш, утказы билдинбес сөстөр бар болса, башкыгарнан, өөгөрдө улустан сурагар. Чижээлээрге:

ыйбааңгы деп чүү дээн уткалыг сөс?

ыйбааңгы үгү деп .....

.....

.....

3 Тоолду дагын номчууш, утказын бодугарның сөзүгернен айткар. Адаштарыгарга азы өөгөрдө улуска аайтып бергер.

4 Айтырыгга харыылагар. Ажыглаар сөстөр: *Чүге дээрге... Мээниинен болса... Мээң бодалымнан болса..., ... деп бодап тур мен.*

1. Куштар чүге маргыжып турган?

2. Саналды чүге Хаан-Херети үндүргөн?

3. Куштар чүге үгүнү соңгуун?

4. Сен үгүнү кандыг куш деп бодап тур сен?

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Тоолду билип номчуур. Утказын бодунуң сөзүнен аайтыр. Бодунуң бодал сагыжын тодаргай, делгеренгей илередиир. Чижээлээрге: *Мээнинен болса... . Мээң бодалымнан болса... дээн сөстөрни ажыглап билир.*

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1 Тоолду билип номчуур.

Делдиген

Куштар арга-арыгга, үнүштерге, чечектерге ынак. Кат-чимис быжарга чиир, чамдыктары чочагайлар, самарлар быжарга чиир. Арга-арыгның бойдузун хамгаалап турар куштар база бар. Янзы-бүзү хоралыг курттарны чыып чиир, үнүштерни кадырбас, оларның өзүмүн хамгаалаарлар.

Оон бээр санап четпес хүннер, чылдар эрткен. Бир-ле катап куштар чыыжы болган. Аңгаа Хаан-Херети куш бүгү куштарның ажил-агыйының хуваалдазын чыып чоруун. Хаан-Херети чазын, күзүн чанып кээп турар куштарны ончалап даңзылап турар бижээчи кушту соңгуур деп санал үндүрген. Санал ёзугаар бижээчиге Делдигенни киирер деп куштар шуугашканнар.

Ынчангаш Делдиген күзүн хамык куштарнан мурнай изиг чуртка чедер. Аңгаа чурттап, куштарның четкенин ончалап, даңзылап турар. Чазын куштар кээп турарда, оларның чизе-даңзызын кылыр дээш, хамык куштарны мурнап чанып келир болган.

Таспай Саая

(Сөстөрни моол тываларының чугаазынга таарты өскерттип бижиин.)

2 Тоолду дагын номчууш, утказы билдинбес сөстөр бар болса, башкыгарнан, өөгерде улустан сурагар. Чижээлээрге:

Бижээчи деп чүү дээн уткалыг сөс?

Бижээчи деп албан чериниң бижиин бижиир, эмгелээр кижии.

.....

.....

3 Тоолду дагын номчууш, утказын бодугарның сөзүгернен аайткар. Адаштарыгарга азы өөгерде улуска аайтып бергер.

4 Айтырыгга харыылагар. Ажыглаар сөстөр: *Чүге дээрге... Мээнинен болса... Мээң бодалымнан болса..., ... деп бодап тур мен.*

1. Хаан-Херети чүү деп санал үндүрген?

2. Саналды чүге үндүрген?

3. Куштар чүге делдигенни соңгуун?

4. Сен делдигенни кандыг куш деп бодап тур сен?

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Мен наречиени чугаага ажыглап өөрөндим.

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

деп демдегле.

1 Айтырыгларга чиге харыылаар наречиелерлиг одуругларны холбагар.

- а. Кажан? түрген, үүр, сонирхалдыг, далаштыг
- б. Канчап? өгнөн, чаштыыртан, аптыраанан, сүңкүктөн
- в. Чүге? күзүн, кежээ, орай, часкаар
- г. Кайыын? өөрениир дээш, чоргаарланыыр болгаш, чуруур дээш

2 Домактарны номчууш, көвей сек орнунга айтырыгга харыылаар наречиени тып бижигер. Үстүнде наречиелерни ажыглагар.

- а. Эжем ..... сүрлүг эрги судур үндүрүп келди. (кайыын?)
- б. Очир ангизинен аажок ..... үне халыын. (канчап?)
- в. Куштар чылыг оран куду ..... ужуп чоруптар. (кажан?)
- г. Чирвештиң агазы Москва куду ..... чорупкан. (чүге?)
- д. Оолдар кичээлинге ..... киргилээн. (канчап?)

3 Сөстөрни чугаа кезээниң аайынан үлээп бижигер. Сөстөр: *он үш, арган, чечектиг, номнар, бис, дыңзыг, чуруун, бежен беш, үргүлчү, араай, башкы, угаанныг, дузаладым, берген, тозан тос, олар, адажым.*

Чүве ады	Демдек ады	Сан ады	Кылыг сөс	Ат орну	Наречие

4 Айтырыгларга харыылаар наречиелиг сөс каттыжышкыннарын ийини тып бижигер.

- а. Канчап чүгүрген? ....., ...
- б. Кайыын келген? ....., ...
- в. Кажан өөрөнгөн? ....., ...
- г. Чүге өөргөн? ....., ...

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Мен наречиени чугаага ажыглап өөрөндим.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1 Айтырыгларга чиге харыылаар наречиелерлиг одуругларны холбагар.

- а. Кажан? шевер, чараш, далаш чок, кичээнгейлиг
 б. Канчап? чаштын, дээнде, ында-мында, үстүн
 в. Чүге? чазын, даңмылан, кыжын, күскээр
 г. Кайда? өөргөннен болгаш, сагыштыынан

2 Домактарны номчууш, көвей сек орнунга айтырыгга харыылаар наречиени тып бижигер. Үстүнде наречиелерни ажыглагар.

- а. Адажым чурукту ..... көргөш, харыылаан. (канчап?)
 б. Бистиң чуртка ..... хар улуг чаар. (кажан?)
 в. Агам ..... аайтыыр сөзүн уттуп каан. (чүге?)
 г. Чирвеш кичээлин ..... эрте туруп кылып турар. (кажан?)
 д. Оолдар кичээлинге ..... барган. (канчап?)

3 Сөс каттыжыышкыннарны ийи үлээп бижигер. Сөс каттыжыышкыннары: *чараш чечектер, чараш чуруун, далаш чок харыылаан, чиге харыылар, шевер даараан, даараан тоннар, күскү кежээ, кежээ чорупкан.*

Демдек аттарлыг сөс каттыжыышкыны	Наречиелиг сөс каттыжыышкыннары

4 Айтырыгларга харыылаар наречиелиг сөс каттыжыышкыннарын ийини тып бижигер.

- А. Канчап бижиин? ....., ..
 Б. Кайыын үндүргөн? ....., ..
 В. Кажан турган? ....., ..
 Г. Чүге ыглаан? ....., ..

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчуур. Сөзүглелден бодунга херектиг медээлелди тып, бижип алыр.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1 Сөзүглелди билип номчугар.

Хомду хем

Хомду хеми - моолдуң улуг хемнериниң бирээзи. Ооң узуну беш чүс он алды километр. Ол Хураан, Кодан хөлдернен эге алган. Ол ийи аймактың чурттунан каккаш, Хомду аймааның Хар-Ус деп хөлге барып катчыыр.

Эрте шагнан тура улус Хомду бажынан ыяш кескеш, хемни куду сал кылдыр аксып келир турган. Оккулар ыяш база бажың, кажаа тудар ыяжын улус ындыг янзылыг белеттээр турган.

Хомду хеми балыктан байлак турган. Соңгу үеде Хомду хемниң суу бичиилеп, балыгы-даа эвээжеп турар. Ол болса кижилерниң буруузу.

Амды улус ыяш кезип болбас, балыкты хамаан чок тудуп болбас дээрзин билир болган. Кижини бүрүзү кичээнзе, чуртувустуң байлаа хевээр, бойдушту хамгаалап шыдаар бис.

2 Айтырыгларга харыылап, чиге харыыны азы домакты соңугар.

1. Хомду хемниң узуну ..... километр.

а. 506

б. 516

в. 56

2. а. Хомду хеми Кодан хөлден эгелеп каккаш, Хар-Ус хөлге барып катчыыр.

б. Хомду хеми Хураан хөлден эгелеп каккаш, Хар-Ус хөлге катчыыр.

в. Хомду хеми Кодаан, Хураан хөлден эгелеп каккаш, Хар-Ус хөлге катчыыр.

3. а. Хомду хеминде балык көвей турган.

б. Хомду хеминде балык көвей турар.

в. Хомду хеминде балык көвей, кыдында арга ыяш улуг турар.

3 Сөзүглелди номчууш, чүнү билип алдыгар, бодугарга херектиг медээлелди бодугарның сөзүгернен кыскартып бижигер.

Хомду хемин хамгаалаар дугайында: .....

.....

.....

Ыяшты, балыкты хамгаалаар дугайында: .....

.....

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчуур. Номчуун сөзүглелинге хамаарыштыр эш-өөрүнге чагыг, сүме бижиир.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

- 1) Үстүнде номчуун “Хомду хеми” деп сөзүглелди дагын номчугар. Домактарны утказының айынан ийи үлээп бижигер.

Домактар: Чуртувуста турар хемнер, хөлдер, черлернен чоргаарланып чоруур бис. Улус хемниң суун камныг хереглеп турар. Хемге хептерин, эт херекселдерин бүдүн машининин апарып чуп турар. Хем кыдыының ыяжын кеспейн турар. Чаа өзүп турар болгаш өл ыяшты кеспес деп чүүлдү оолдарга бичиизинен өөредиир болса эки. Оолдар бичиизинен тура хокту хоктуң савазынга каап өөренири чугул эмес. Хокту ылгап кагбайн турар.

Шын	Мере

- 2) Домактарның утказынга таарты, улаштыр домактарнан немеп бижигер.

1. Улугларның чагыг сүмезин, сөзүн дыңнаакай.

2. Бурунгу ёзу чаңчылдарны сагыкай.

3. Ховар аңнарны аңнап болбас.

4. ....
.....

5. ....
.....

6. ....
.....

- 3) Сөстөрни моол дыл куду орчууладып бижигер.

өл ыяшты кеспес – .....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....Чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчуур. Сөзүглелден бодунга херектиг медээлелди тып, бижип алыр.

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

деп демдегле.

1 Сөзүглелди билип номчугар.

Аршаан

Моол улустуң чуртунда изиг, соок янз-бүрү аршаан, көвей төрелдиң эм оъттар бар. Оларны улус эрте бурунгу үенен бээр янзы-бүрү аарыглар эмнээринге ажыглап келген. Аршааннарны ижип, суунга кирип, чунуп шапшып, эмнениир.

Цэнгэл сумуннуң чуртунда Ак-Суг, Чылангыг, Артыштыг, Теректиг дээн кончуг чаагай аршааннар бар. Ак-Сугнуң аршааны янз-бүрү аарыгларны эмнээр, сураглыг чаагай аршаан. Чижээлээрге, ижин, шөйүндү аарыглары, чүстер, сөөктер база баш, карак, өт, баар аарыгларны эмнеп турар. База изиг аршаан бар. Кыжын безин изиг чыдар.

Бо аршаанга ыраак, чооктан кижилер кээп эмненип турар. Харын соңгу үеде улус арай камнавайн ажыглап турар болгаш чамдык аршаанның үнери бичиилеп турар. Ынчангаш аршаанга эмненип баарда, хок каап болбас, аршаанга кирерде, чурум ёзугаар кирер, суун быжартадып болбас.

2 Сөзүглелди дагын номчугар. Олап чүңү билип алдыгар. Сөзүглелдиң кол утказы чүү? Чиге домакты соңгугар.

а. Моолдуң болгаш Цэнгэл чуртунда көвей төрелдиң аршааннары бар, оларга улус эмненип турар.

б. Моолдуң болгаш Цэнгэл чуртунда көвей төрелдиң аршааннары бар, оларга ам эмненбейн турар.

в. Цэнгэл чуртунда көвей төрелдиң аршааннары бар, оларга улус эмненип турар, ынчалза-даа ол аршааннарны хамгаалаар херек.

3 Сөзүглелди номчууш, чүңү билип алдыгар, бодугарга херектиг медээлелди бодугарның сөзүгернен кыскартып бижигер.

Аршаанны хамгаалаар дугайында: .....

.....

.....

.....

.....

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчуур. Номчуун сөзүглелинге хамаарыштыр эш-өөрүнге чагыг, сүме бижиир.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

- 1) Үстүнде номчуун “Аршаан” деп сөзүглелди дагын номчугар. Домактарны утказының айынан ийи үлээп бижигер.

Домактар: Аршаанны аарыглар эмнээринге ажыглавайн турар. Цэнгэл сумуннуң чуртунда көвей аршаан бар. Ак-Сугнуң аршаанынга амды улус кирбейн турар. Ында кыжын изиг турар аршааннар бар. Аршааннан үе-чүс болгаш ижин баар аарыгларын эмнеп турар. Аршааннарны кижилер камнавайн турар. Чамдык аршаанның үнери бичиилеп турар. Аршаан кыдыынга хок каап болбас. Аршаанның суун шевер тургузар болса эки.

Шын	Мере

- 2) Домактарның утказынга таарты, улаштыр домактарнан немеп бижигер.

1. Улугларның чагыг сүмезин, сөзүн дыңнаакай.
2. Бурунгу ёзу чаңчылдар айынан бойдушту хамгаалаакай.
3. Аршаанның суун быжартадып болбас.

4. ....
.....

5. ....
.....

6. ....
.....

- 3) Сөстөрни моол дыл куду орчууладып бижигер.

Аршаан кыдыынга хок кагбас – .....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчуур. Сөзүглелге аттан бээр. Сөзүглелди улаштыр чогаадып бижиир. Кылыг сөзүнүң үезин тодарадыр.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1 Сөзүглелди билип номчугар. Сөзүглелге аттан бергер.

.....

Артыш беш дугаар ангиде өөрениир. Ол авазы болгаш дуңмаларынан кады турар.

Эрткен дүне бичии дуңмазы аарып, авазы эки удувайн хонган. Даңмылан авазы орай оттуп келген. Артыш кичээлинге элээн орайтап барган.

Артышты ангизиниң эжиинен кирип баарда, оолдар ону көргөш, каткырышкан. Ол канчаар ужурун тыппайн турган.

2 Айтырыгларга делгереңгей харыылагар.

а. Артыш кымнарнан кады амыдырап турар? .....

.....

б. Артыш кичээлинге чүге орайтап барган? .....

.....

в. Ангизиниң оолдары Артышты көргөш, чүге каткырышкан? .....

.....

3 Сөзүглелди улаштыр чогаадып бижигер. Адаштары канчаар турган? Башкызы чүү деп аайтыр турган? Артыш чүү деп аайтыр турган? Азы чүнү кылыр турган?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4 Кылыг сөзүнүң үезин тодараткаш, чиге холбагар.

а. өөрениир

1. эрткен үе

б. хонган

2. амгы үе

в. кады турар

3. келир үе

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчуур. Сөзүглелге аттан бээр. Сөзүглелди улаштыр чогаадып бижиир. Кылыг сөзүнүң үезин тодарадыр.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1 Сөзүглелди билип номчугар. Сөзүглелге аттан бергер.

.....
Чечен-кыс билен Чирвеш ийи эки адаштар. Олар беш дугаар ангиде кады өөренип турар. Олар кичээлге баарда, кээрге үргүлчү кады чоруур. Кады ойнаар база онаалгазын кады кылырлар. Онаалгазын кылырда, боттарының бодал сагыштарын кадыштырып, домактажып кылып турар.

Эртен математиктиң кичээли кирер. Чирвеш онаалгазын кылып алган. Харын Чечен-кыс бо удаа онаалгазын кылып шыдавайн Чирвештен шууд хуулап алыр деп бодаан.

Чечен-кыс хуулап алыр дээн болса-даа, Чирвеш онаалгазын хуулатпаан. Адажы Чирвешке өкпелээн.

2 Айтырыгларга делгеренгей харыылагар.

а. Чечен-кыс билен Чирвешти чүге эки адаштар дээр? .....

.....

б. Чирвеш адажыга онаалгазын чүге шууд хуулатпаан? .....

.....

в. Ол ийиниң кайсыныы чөп? Чүге? .....

.....

3 Сөзүглелди улаштыр чогаадып бижигер. Адаштар канчаар турган? Чирвеш чүү деп аайтыр турган? Чечен-кыс чүнү кылыр турган?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4 Кылыг сөзүнүң үезин тодарадып бижигер.

а. кичээл кирер (.....), өкпелээн (.....)

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Мен сөзүглелди билип номчуп, сөзүглелге ат берип, айтырыгларга делгереңгей харыылап, чогаадып бижип шыдаар мен.

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

деп демдегле.

- 1 Сөзүглелди билип номчууш, четкилдеп бижигер. Четкилдеп бижиирде, удурланышкак уткалыг сөстөрнен таарырын ажыглагар.

кырган – ....., тенек – .....

Бир бай кижии эки ыттыг болган. Ынчанга чедир ыды кырыыш, чалызындаагы кептиг турбас болган. .... бай ..... ыдын ..... ыттан солуур деп бодаан.

Бай ыдын далайга каар дээш, хайыкка алгаш чоруун. Ол далайга баргаш, ыдын тепкеш, далай куду каар дээш, боду ужуп калган. Бай сугга бадып чыдарда, бир чүве сөдүртүп эрик куду сөөртүп үндүрүп эккелген. Кым кээп мени авырады деп бодааш көөрге, бодунуң ыды болган.

Ыт ..... амытан.

- 2 Айтырыгга тодаргай, делгереңгей харыылагар.

а. Бай ыдын чүге чалыы ыттан солуур деп бодаан?

.....

.....

б. Байны кым авыраан? Чүге? .....

.....

в. Ытты кандыг амытан деп бодаар сен? .....

.....

- 3 Сөзүглелдин утказынга таарыыр аттан соңугар: .....

а. Шынчы адаш

б. Шынчы адаштар

в. Шынчы кижилер

- 4 Домактарда кылыг сөзүнүң үезин тодараткар. Эрткен үе (Э), амгы үе (А), келир үе (К) үжүктен демдеглегер.

Бай ыдын эки азыраар турган.

Бай ам ол ыдын чек көрүп турар.

Бай ыдын шынчы адаш дээрин билген.

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Мен сөзүглелди билип номчуп, сөзүглелге ат берип, айтырыгларга делгереңгей харыылап, чогаадып бижип шыдаар мен.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

- 1 Сөзүглелди билип номчууш, четкилдеп бижигер. Четкилдеп бижиирде, удурланышкак уткалыг сөстернен таарыырын ажыглагар.

.....

Бир арзылаң удуп чыткан. Ынчалгыжа ооң кырынга күске маңнап үнүп келген. Арзылаң оттуп келгеш, күскени тудуп алган. Күске ооң холунан үнерин бодап, “Мени божудуп чоруткарнан. Мен кажан бир шагда силерге дуза болур мен” дээн. Арзылаң ону дыңнааш, шоодуп көөдү каткыргаш, күскени салып чоруткан иргин.

Артынан бир хүн аңчы арзылаңны тудуп алгаш, ыяшка багнан күлүп каан. ....

.....

Бичии болса-даа дуза чедирип база шыдаар деп бо.

Л.Н.Толстой

- 2 Айтырыгга тодаргай, делгереңгей харыылагар.

а. Күске канчап арзылаңның холунан салдынган? .....

.....

б. Арзылаң чүге каткырган? .....

.....

в. Күске арзылаңга дуза болган ба? Канчап? .....

.....

- 3 Сөзүглелдиң утказынга таарыыр аттан бергер.

- 4 Домактарда кылыг сөзүнүң үезин тодараткар.

а. Күске бичии-даа болса, ...

.....

б. Арзылаң аңчыга .....

.....

1. а. арзылаңга дузалаваан. б. арзылаңга дузалаан. в. күрээшкен.

2. а. туттурбаан. б. күскени тудуп бээр. в. туттурган.

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Чүве ады, чүве адының көвейниң саны, чүве адының падежке өскерлири болгаш хуу чүве адын улуг үжүктен эгелеп бижирин билир мен.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1) Домактарны билип номчууш, “Шын” азы “Меге” кайсы болурун тодараткар.

1. Кым, кымнар, чүү, чүлер деп айтырыглар чүве адының айтырыы болур.

Шын / Меге

2. Кижилер, черлер, хемнер, хөлдер, кодулар дээн хуу аттарны бичии үжүктен эгелеп бижир.

Шын / Меге

3. -лар, -нар, -дар, -тар болса көвейниң сан кожумаа болур.

Шын / Меге

4. Каш, кандыг, канчанган деп падеж айтырыы болур.

Шын / Меге

2) Чүве адының адаанан шыйгар.

Москва, аъттар, кымчылаан, кымчы, аңчы, башкылар, номчуур, өгнүң, тудар, бижик, номнарга, өөрүшкү, Алдын-оол, чидирген, хааршакка.

3) Бөлүктөр аайынан хуу чүве аттарын бижигер.

а. Кижилер аттары: .....

.....

б. Аймактар аттары: .....

.....

в. Даглар аттары: .....

.....

г. Хөлдер аттары: .....

.....

4) Көвей сек орнунга таарыыр падеж кожумактыг сөстөрни каап, домактарны четкилдеп бижигер.

а. Өөреникчилер ..... өргээзинге барган. (чүнүң?)

б. Артыш ..... дузалап тур. (кымга?)

в. Кичээл соонда оолдар ..... үне чүгүрүшкен. (чүүнен?)

г. Ада-иелер чаа ..... садып алган. (чүлөрни?)

д. Хой ..... үнген. (чүү куду?)

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Демдек адын база чоок болгаш удурланышкак уткалыг демдек адын чиге бижип билир мен.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1) Домактарны билип номчууш, “Шын” азы “Меге” кайсы болурун тодараткар.

1. Демдек ады кандыг? чүлүг? деп айтырыгга харыылаттынар.

Шын / Меге

2. Кургаг черлер, улуг хем, терең хөл дээн сөс каттыжыышкыннарның мурнунда сөзү куду каш деп айтырыгны каар.

Шын / Меге

3. *-нуг, -тыг, -түг, -дыг деп демдек ады чогаадыр* кожумактар.

Шын / Меге

4. Көвей, кылын деп чоок уткалыг демдек аттары болур.

Шын / Меге

2) Демдек аттыг сөс каттыжыышкынның адаанан шыйгар.

Үстүг ааршы, мунар аъттар, идепкейлиг өөреникчи, адажымның ному, башкылар ырлаан, төгерик өг, тураскаалдыг бижик, хааршактың өңү.

3) Демдек ады кирген сөс каттыжыышкыны чогаадып бижигер.

а. Чечектер өңнери: *оошку чечектер*, ...

.....

б. Амытаннарның окур-хевири: *кажар дилги*, ...

.....

в. Кижилерниң аажы-чаңы: *дузааргак адаш*, ...

.....

г. Үениң шынары: *соок кыш*, ...

.....

4) Удурланышкак уткалыг демдектер көргүзер сөстөрни бижигер.

ыраак - .....

терең - .....

улуг - .....

узун - .....

түрген - .....

бедик - .....

чиңге - .....

чараш - .....

чымчак - .....

көвей - .....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сан адын, дугаар болгаш түң сан адын чугаага ажыглап, чиге бижип шыдаар мен.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1) Домактарны билип номчууш, “Шын” азы “Меге” кайсы болурун тодараткар.

1. Сан ады чүвөлөрнүң санын, дугаарын көргүзөр, каш? чеже? каш дугаар? деп айтырыгларга харыылаттынар. Шын / Меге

2. Сан ады домакка чүвө адынан кады хереглеттинер: *беш дугаар анги, ийи онаалга, тозан кижил.* Шын / Меге

3. Дугаар сан аттары чүвөлөрнүң дугаарын көргүзөр. Шын / Меге

4. Үш дугаар, ийи дугаар, он дугаар, бир дугаар дээрге, түң сан ады болур. Шын / Меге

2) Чиге холбагар.

каш? үш дугаар

каш дугаар? үжен

3) Саннарны сөстен бижигер.

а. 478: .....

.....

б. 5043: .....

.....

в. 21.987: .....

.....

г. 356.190: .....

.....

4) Көвей сек орнунга айтырыгга харыылаар таарыыр сан адын каап, домактарны четкилдеп бижигер.

а. Бис бо чылын ..... ангиде өөренип тур бис. (каш дугаар?)

б. Аяс ..... номну доозуп номчуун. (кашкы?)

в. Оолдар чадырааның ..... өрүүн ойнап эгелээн. (каш дугаар?)

г. Адажым бо чедиде ..... чечен сөс шээжилээн. (каш?)

Өөреникчиниң ады: ..... Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Арынның ат орунун чугаага ажыглап, чиге бижип шыдаар мен.

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылып болсаң

деп демдегле.

1 Арынның ат оруннарын көвейниң санынга өскертип бижигер.

Арын	Чаңгыстың саны	Көвейниң саны
1-ги арын	Мен	
2-ги арын	Сен	
3-кү арын	Ол	

2 Домактың утказын билип, көвей сек орунунга таарыыр ат орунун бижигер. Ажыглаар сөстөр: *оларның, оларга, ол, олар, бисти.*

а. Өөреникчилер бөгүн шылгалтага белеттээн. Эртең ..... тыва дылдың шылгалтазын бээр.

б. Сылдыс тыва дылга частырыг чок бижип, номчуунун билип турар. .... ам төрээн дылынга шүлүк бижип эгелээн.

в. Эжези оолдарынга кежээ санында тоол аайтып бээр турган. Бөгүн ..... эң улуг агазы тоол аайтып берген.

г. Чуртувуста хөлдер, хемнер көвей. .... аттары төөзү тыва.

д. Төөзүвүс санны чиге бодадывыс. Башкы ..... мактаан.

3 Арынның ат оруннарын падежке өскертип бижигер.

А.п. мен	ол	бис
Х.п.	.....	.....
Б.п.	.....	.....
О.п.	.....	.....
Т.п.	.....	.....
Ү.п.	.....	.....
У.п.	.....	.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Кылыг сөзүн эрткен, амгы, келир үеге өскерттип, чугаага ажыглап, чиге бижип шыдаар мен.

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

деп демдегле.

1) Домактарны билип номчууш, “Шын” азы “Меге” кайсы болурун тодараткар.

1. Кижилерниң болгаш чүвелерниң кылдыныын, шимчээшкинин көргүзөр чугаа кезээн кылыг сөзү дэээр.

Шын / Меге

2. Кылыг сөзү канчанган? канчап тур? каш? деп айтырыгларга харыылаттынар.

Шын / Меге

3. Кылыг сөзү эрткен, келир, амгы үелерлиг.

Шын / Меге

4. Барган, кылган, туткан дээрге кылыг сөзүнүң келир үезин көргүзөр.

Шын / Меге

2) Устүнде “Меге” дээн домактарны шын кылдыр бижигер.

а. ....

.....

б. ....

.....

3) Чуруктуң утказынга таарты кылыг сөзүнүң эрткен, амгы, келир үеге домак чогаадып бижигер. Айтырыгга харыылап бижигер.

а. Эрткен үе: Бады эрткен чылын кичээлден чашкаар чүнү кылган?

.....

.....

б. Амгы үе: Бады чурук кичээлинге чүнү кылып олур?

.....

.....

в. Келир үе: Келир чедиде Бады чүнү кылыр?

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Наречиелерни чугаага ажыглап, частырыг чок бижип шыдаар мен.

Кылып шыдаан болсаң

Дагын кылыр болсаң

деп демдегле.

1 Көвей сек орнунга таарыыр наречиелерни тып, домактарны четкилдеп бижигер.

1. Адаштарым заалга ойнап турган. Адаштарым заалга .....
 ..... ойнап турган (канчап?). 2. Тыва дылга чүве адының падежтерин бис үш дугаар ангиге өөрөнгөн бис. Тыва дылга чүве адының падежтерин бис ..... үш дугаар ангиге өөрөнгөн бис (кажан?). 3. Ангиде турар чечектерни суггарып турар бис. Ангиде турар чечектерни ..... суггарып турар бис (кай хире?). 4. Чирвеш шээжилээн шүлүүн аайткан. Чирвеш шээжилээн шүлүүн ..... аайткан (канчап?). 5. Угбам чараш палаажы садып алган. Угбам ..... чараш палаажы садып алган (кайыын?).

2 Көвей сек орнунга демдек ады болгаш наречиелерни бжишиш, сөс каттыжышкыннарын чогаадып бижигер.

Демдек ады + чүве ады	Наречие + кылыг сөзү
..... чимис (кандыг?) чаагай чимис	..... чимистээн (кайыын?) арганан чимистээн
..... ном (кандыг?)	..... номчуп тур (канчап?)
..... бижик (кандыг?)	..... бижип тур бис (кайда?)
..... өөреникчи (кандыг?)	..... өөрөткен (кажан?)

3 Наречие, кылыг сөстүг сөс каттыжышкыннарынга домак чогаадып бижигер.

- а. ....
 .....
 б. ....
 .....
 в. ....
 .....

Өөреникчиң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Төрээн дылымга частырыг чок бижип, номчуун чүүлдүң утказын билип, чугаага ажыглап шыдаар мен.

Кылып шыдаан болсаң

+

Дагын кылыр болсаң

-

деп демдегле.

1 Айтырыгга харыылап бижигер.

1. Сен кандыг кижиге болурун күзеп тур сен? Чүгө? .....

.....

2. Өөреникчи кижиге онаалгазын канчап кылыр ужурлуг? .....

.....

2 Сөстөргө кожумактарны чиге холбап бижигер.

а. өг+ге - ..... б. тон+нан - .....

в. хаан+ны - ..... г. час+сыг - .....

д. дөрт+түң - ..... е. эът+тиң - .....

3 Сөстөргө кожумактарны чиге холбап бижигер.

а. тут+ар - ..... б. кес+ер - .....

в. баш+ым - ..... г. ат+ың - .....

д. каш+ы - ..... е. сөөк+үм - .....

4 Бодуң дугайында ийи медээ домаа, адаштарыңнан айтырар ийи айтырыг домаа чогаадып бижигер.

а. ....

б. ....

в. .... ?

г. .... ?

